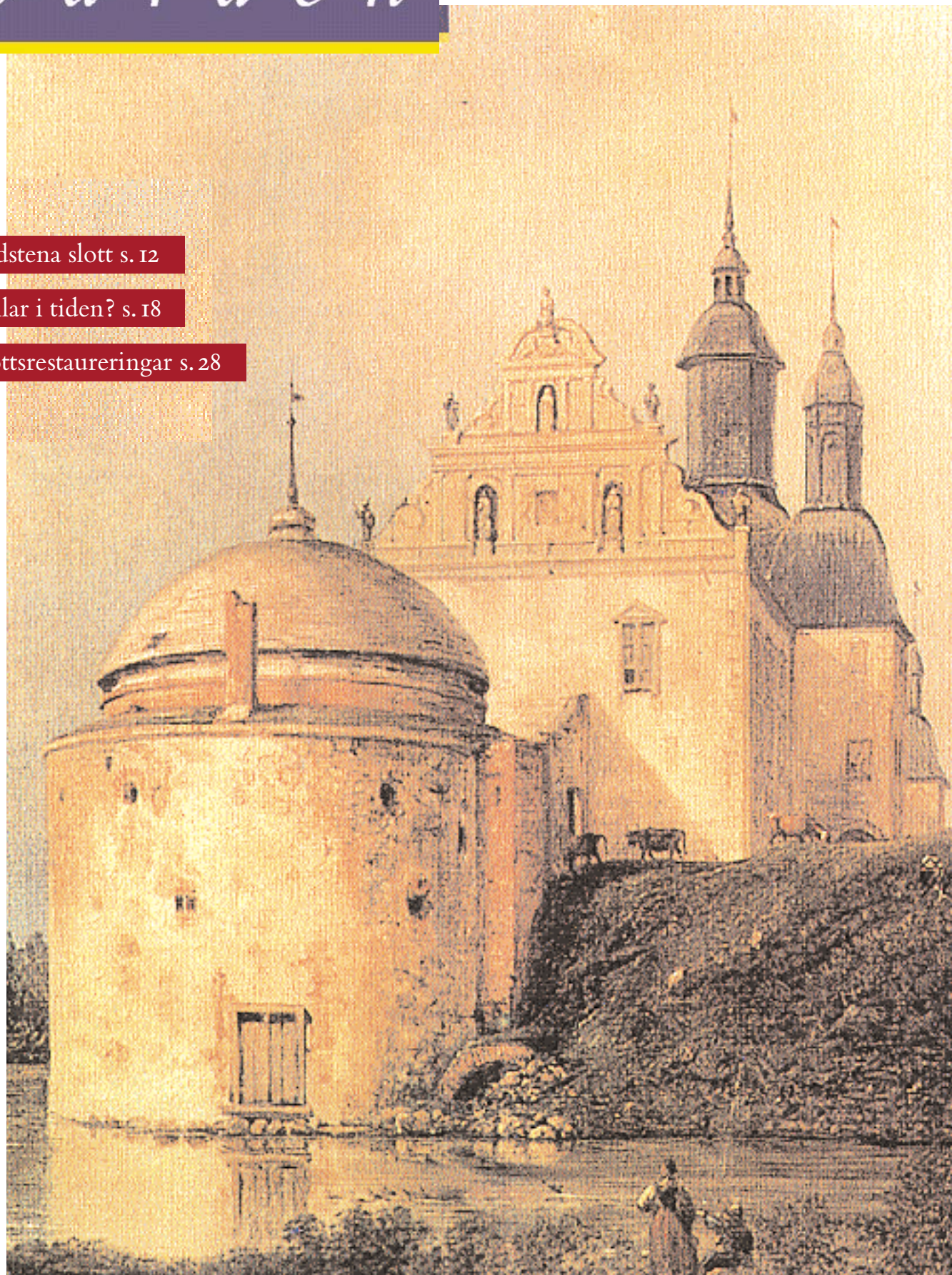

Vadstena slott s. 12

Vallar i tiden? s. 18

Slottsrestaureringar s. 28

Innehåll

Ledare:

Bygga nytt eller 'gammalt' ____ 2

Ärva, bruka och berika _____ 3

Vadstena – statens intresse ____ 4

Den medeltida
stadsdelen Sanden _____ 8

Vadstena slott _____ 12

Vallar i tiden? _____ 18

Landsarkivet
i Vadstena 1899–1999 _____ 24

Slottsrestaureringar
i ett 100-årigt perspektiv ____ 28

Från vision till verklighet ____ 36

Vadstena-Akademien _____ 40

Utges av Statens fastighetsverk
med fyra nummer om året

Postadress: Box 2263, 103 16 Stockholm

Gatuadress: Järntorget 84

Telefon: 08-696 70 00, **Telefax:** 08-696 70 01

E-post: kulturvarlden@sfv.se

ISSN 1104-845X

Ansvarig utgivare och redaktör:
Hans Landberg

Artikelförfattarna svarar för artiklarnas
innehåll. Endast artiklar signerade SFV
samt s. 2 uttrycker myndighetens åsikt.

Medverkande i detta nummer:

Rikard Hedvall, Per-Anders Johansson,
Hans Landberg, Astrid Lande, Jan Lisinski,
Roland Persson, Per Rydberg, Björn Segrell,
Eva Strömberg, Göran Söderström,
Axel Unnerbäck, Christer Wadelius,
Claes Westling.

Foto/illustrationer:

ATA 16c, 28a, 30a, 31a, 31b;
Christer Elderud 3, 36, 37; Peter Han 6a,
7a; KrA 14b, 14c, 16a, 16b; KTH 33c;
Hans Landberg 6b, 14a, 15, 34b; Jan Lisinski
30b, 31c; NM 33a, 33b; Bengt Nordgren
39; Christer Pöhner 32b; RAÄ uv öst 9, 10,
11; Per Rydberg 12a, 18, 19, 20, 22, 23;
Olle Strandberg 2;
Örebro läns museum 32a.

Omslag: Vadstena slott, oljemålning
från 1800-talets början, detalj.

Produktion: Statens fastighetsverk

Layout och typografi: Marie Glase

Tryckeri: Trydells, Laholm

Prenumeration: Statens fastighetsverks
anställda och hyresgäster får automatiskt
SFV KulturVärden.

Andra som är intresserade av att få
tidningen kan prenumerera mot en
expeditionsavgift. Se sista sidan!

Bygga nytt eller 'gammalt'

Den soliga sommar som när detta skrivs fortfarande slår alla värme-
rekord har väl snarare lockat oss till badstränderna än till sevärdheter av
olika slag. Förhoppningsvis har det dock inte inneburit allt för stora
avräck för de olika verksamheterna.

Den 21 augusti invigdes de återuppförda vallarna vid Vadstena slott.
Under hela dagen pågick en mängd olika aktiviteter som kulminerade i
en nära timslång invigningsceremoni följt av middag med dans inne i
de nyinvigda lokalerna.

Det är ingen tvekan om att de nya vallarna med sina torn har skapat
nya möjligheter för framtida användning av slottet. Landsarkivet,
Vadstena-akademien och turistbyrån finns redan där men borggården
och de nya lokalerna ger möjligheter till en mängd framtida
användningar.

Egentligen påbörjades vallarnas återuppbyggnad för 20 år sedan då
den norra vällen byggdes för att inrymma ytterligare lokaler för
landsarkivet. En förutsättning för den utbyggnaden var att de resterande
vallarna skulle uppföras senare. Med utgångspunkt i de förutsättningar
som gällt för den nu färdigställda etappen är resultatet i mitt tycke gott.

Dagen efter invigningen står jag åter på slottets borggård och ser nöjd
på vad som åstadkommit. Några flaggor fladdrar i den varma
sommarr vinden.

Jag har just passerat portvalvet i vasaslottet. Till vänster ser jag till-
byggnaden som färdigställdes i början på 1980-talet, utförd av kalksten
och med stilerade kontreforer. Den har tydliga drag av sin tids
arkitektur. Framför mig och till höger ser jag tornen och de nu till-
komna valarna. De är utförda som vi tror att de såg ut och genomförda
efter ingående diskussioner och moget övervägande. Frågan blir
uppenbar. Är det vi i dag eller arkitekter, antikvarier och besluts-fattare
på 1970–80-talen som har gjort det bästa tillskottet.

I en tid då vi i allt större utsträckning engagerar
oss i vår historia är det inte märkligt att vi söker
en exteriör från forna tider. Men frågan är
vilken tidsepok i slottets 400-åriga historia skall
vi låta vara förhärskande? Var det rätt att uppföra
en kopia eller skall vi med all tänkbar
hänsyn tagen till de befintliga bygg-
naderna låta vår tids formspråk komma
till tals? Vadstena är i det här avseendet
inte unikt men kan bli en intressant
utgångspunkt för en framtida
diskussion om hur vi skall agera i
dessa frågor.

CHRISTER WADELIUS
GENERALDIREKTÖR

Den 21 augusti i år invigdes de återuppförda vallarna vid Vadstena slott. Under hela dagen var den «nygamla» borggården fylld av olika evenemang.

Ärva, bruka och berika

Vi är alla arvtagare på ett eller annat sätt. De flesta ärver lite och inte så gammalt medan andra kan komma att bli förvaltare för omfattande och äldestigna tillgångar.

Uppdraget är dock av samma art oavsett om rikedomarna är stora eller små, i privat eller allmän ägo – vi ärver från tidigare generationer för att överlämna till efterkommande släkten.

Som förvaltare och brukare kommer vi att bli dömda av historien.

Vadstena tillhör de små kommunerna i landet och har haft turen att bli arvtagare till mycket stora natur- och kulturvärden.

Vadstena slott är bara ett av de kulturhistoriska monumenten av riksintresse inom kommungränsen men kanske det besöksmål som lockar den bredaste publiken. Slottet har kommit

att bli en viktig resurs för den lokala turismen.

För att lyckas med att ge ett kulturarv en levande innebörd krävs såväl medvetet engagemang som kunskap och insikt. Det handlar om att nyttja och utnyttja med känslighet för de specifika värden som de kulturhistoriska lagren tillsammans utgör – en balansakt som inbjuder till både eftertänksamhet och utlevelser.

Förutsättningarna att förstå Vadstena slott som försvarsanläggning har ökat genom de 'återtillägg' som gjorts under 1990-talet. Dessa medför att slottsön åter blivit en samlad enhet som i framtiden innehåller betydligt fler möjligheter till upplevelser även på annat sätt än vad som hittills varit möjligt. Medan de gamla delarna av slottet måste användas med stor varsamhet

kan de nya brukas med mindre hänsyn.

Vadstena har även i nutid berikats med offentliga rum till nytta och nöje för lokalbefolkning och tillresande gäster. ■

*Eva Strömberg
Vadstena Näring och Liv.*

Från Vättern domineras Vadstena av vasaborgen och klosterkyrkan. Den heliga Birgittas kloster gav upphov till staden som genom århundradena kommit att domineras av vårdinstitutioner och offentlig omsorg.

Till höger. Vadstena vid 1600-talets slut, kopparstick ur *Suecia Antiqua et Hodierna*.

Nedan. Den heliga Birgitta avbildad på altarskåpet från 1400-talet i Törnevalla kyrka.

VADSTENA

– statens intresse

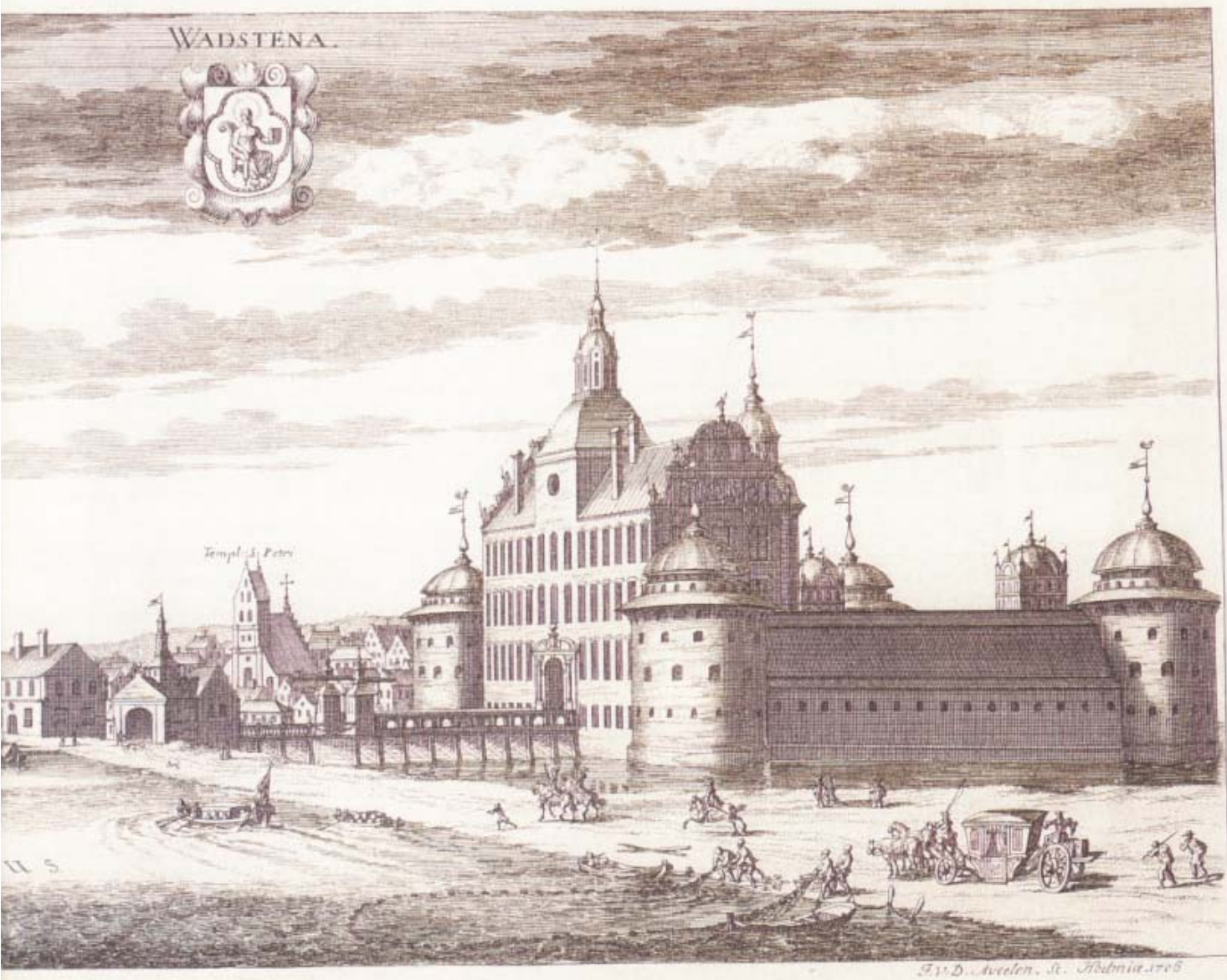
Förstagångsbesökaren i Vadstena brukar förundras över den lilla stadens många monumentala byggnader. Förutom att dessa i dag utgör viktiga estetiska inslag i stadsbilden är de också mycket påtagliga, fysiska uttryck för att Vadstena i skilda tider stått under avsevärt inflytande av politisk makt, vars omfattning ingalunda begränsat sig till själva staden. Byggnader som exem-

I få svenska städer av Vadstenas storlek har staten, i form av den civila centralmakten, så tydligt manifesterat sin närvaro.

pelvis Slottet, Bjälboättens palats och Asylen är alla manifestationer på centralmaktens inverkan och kontroll eller, om man så vill, statens intresse i Vadstena genom århundradena.

Den medeltida centralmakten

Redan vid 1200-talets mitt, före Vadstenas egentliga framväxt som stad,

förändrades trakten vid vätterstranden av den dåtida centralmakten genom det palatsbygge (Bjälboättens palats) som Birger Jarl iscensatte. I själva verket kom palatset att bli stadens embryo i och med att kung Magnus Eriksson och drottning Blanka år 1346 testamenterade palatset med tillhörande kungsgårdskomplex som grund för den heliga Birgittas klosterbygge. Uti från klostret växte sedan staden Vadstena fram under 1300-talets andra hälft och 1400-talet. I och med att kungsgården blev klostergoods minskade centralmaktens inflytande, men det upphörde ändå aldrig helt. År 1400 fick Vadstena sina stadsprivilegier av drottning Margareta och hon, liksom hennes efterträdare Erik av Pommern, disponerade en gård intill klostret för sina besök i Vadstena. Under klostertiden hölls också flera riksmöten och andra

möten av nationell politisk dignitet i Vadstena, bland annat det berömda mötet mellan Engelbrekt och riksrådet år 1434.

Helgeandshus och privathospital

Liksom i många andra städer under medeltiden fanns i Vadstena ett helgeandshus för gamla och sjuka, första gången omnämnt 1401. Klostret hade egen sjukstuga, men birgittinorden var i övrigt inte inriktad på vård. Helgeandshuset låg ute i staden, men stod under klostrets och kyrkans beskydd. Genom en inlösningsavgift utestängdes dock de allra fattigaste från helgeandshuset.

Vid 1500-talets början tycks dessutom förhållandena vid inrättningen ha varit dåliga. Sannolikt förklarar detta delvis inrättandet av en ny hospitals-

institution i Vadstena 1519. Initiativet togs av vadstena- och stockholmsborgaren, storköpmannen Märten Nilsson Skinnare. Hospitalets ändamål var att tjäna Gud samt att bereda plats för fattiga och sjuka, men även för pilgrimer. Det kom att förläggas till det gamla 'Laglösaköping', det vill säga ett område öster om klosteranläggningen vid Hospitalsgatan (nuvarande Lastköpingsgatan) och ned mot Vättern. Inom detta område hade åtminstone några tomter för ändamålet donerats till Märten Skinnare av klostret och kom på så sätt att bli stadens hospitalsområde.

Vid tidpunkten för reformationsriksdagen 1527 ägde Vadstena alltså ett helgeandshus under klostrets beskydd, och ett hospital i privat regi. Besluten vid riksdagen innebar dock att Vadstenas primus motor, birgittinklostret,

Birgittinklostret i Vadstena uppfördes under 1370-talet på platsen för Vadstena kungsgård. Folkunga-/Bjälboättens palats från 1200-talet finns ännu bevarad i nunneklostrets norra länga.

Mårten Skinnares hus är ett av landets bäst bevarade exempel på senmedeltida bostadshus. I bakgrunden Stora dårhuset från 1757.

successivt kom att förlora inflytande. Det är också känt att kungen 1528 tog biskopshuset i Vadstena i anspråk för eget bruk. Biskopshuset blev sedan kyrkoherdeboställe genom en kunglig donation senare under seklet. Trots förändringarna kom Vadstena kloster dock att arrendera sina forna gods fram till 1540-talets mitt, då de slutgiltigt drogs in till kronan.

Redan 1532 hade kungen emellertid beslutat att de intagna på Helgeands-huset skulle föras över till hospitalet, vilket innebar att Mårten Skinnare frånhändes kontrollen över sin skapel-

se. Hela institutionen förstatligades alltså genom reformationen.

Vadstena hospital var redan tidigt en viktig anläggning. Vid 1500-talets slut omtalas det som landets näst största. Antalet anställda och intagna har säkerligen varierat kraftigt genom åren. Exempelvis redovisar räkenskaperna 62 utspisade för verksamhetsåret 1655–56. Därtill kom ett antal anställda – predikanten och förmannen, åtta tjänstefolk samt ett antal tillfälligt anställda, till exempel skogsarbetare, slätterkarlar, skrivare, smed, hovslagare med flera, totalt ett tjugotal personer.

Dessa var alltså, av allt att döma, inrymda i ett flertal mindre byggnader inom hospitalets område.

En annan effekt av statens ökande inflytande över Vadstena genom reformationen, var att staden 1544 utsågs till lokaliseringssort för en av landets nya försvarsborgar. Året därpå inleddes anläggningsarbeten i utkanten av det dåvarande stadsområdet.

Statens krigsmanshus och hospital

Efter klostrets definitiva stängning 1595 drogs dess byggnader in till kronan.

Därefter stod området troligen oanvänt i drygt 40 år. Gustav II Adolf hade visserligen planer på att använda det forna klostret som universitet, «en akademi för Göta rike», men av detta blev intet. Istället omvandlades en del av byggnaderna till ett nationellt krigsmanshus, det vill säga en statlig inrättning för före detta soldater och officerare, i början av 1640-talet. Det är inte känt hur många sådana så kallade grätalister med familjer som haft sitt uppehälle vid krigsmanshuset. Antalet varierade antagligen kraftigt utifrån behovet, men bör dock ha varit ansevärt med tanke på att institutionen hade både egen församling och skola.

Hospitalet bestod fortfarande vid 1700-talets början av ett flertal mindre byggnader. År 1704 byggdes dock en ny centralanläggning i trä med kyrksal och fem rum med plats för ett åttiotal intagna, kök samt rum för tjänstefolket. Utöver denna huvudbyggnad fanns ett antal ekonomibyggnader, bland annat 'Fataburen' (Mårten Skinnares hus). Redan vid seklets mitt revs dock centralanläggningen och ersattes med en något större motsvarighet i sten med plats för cirka 100 personer.

Vid 1700-talets mitt startade en utveckling som kom att förvandla landets hospital till sinnessjukhus. Ansvaret för de gamla och fattiga kom nu istället att läggas på socknarna och städerna. En sådan försörjningsinrättning som krigsmanshuset hade därmed spelat ut sin roll och det lades ner 1783. Även det så kallade Stora därhuset (det nuvarande Hospitalsmuseet), som uppfördes 1757 inom hospitalsområdet för enbart sinnessjuka, illustrerar denna förändring.

Lasarett och sinnessjukhus

Under 1700-talets andra hälft började också planer ta form för att inrätta ett sjukhus i Vadstena för veneriskt smittade (kurhus). Initiativet kom från det statliga Collegium medicum, men förslaget om att förlägga detta sjukhus till Vadstena kom från vadstenaläkaren Eric Rydbäck. Verksamheten startade 1795 i det forna munkklostrets och krigsmanshusets lokaler och anstalten var vid 1800-talets början en av landets största i sitt slag. Under 1840-talet började man även ta emot patienter med andra åkommor varför denna institu-

Portalen till krigsmanshuset som inrättades på 1640-talet i nunneklostret sedan klostret stängts definitivt 1595 och byggnaderna dragits in till kronan.

tion utvecklades till lasarett, övertaget av landstinget 1863 och överflyttat till nybyggda lokaler 1909.

År 1823 fattades beslut att inrätta statliga större sinnessjukhus, så kallade centralhospital. Både kurhuset och hospitalet i Vadstena tillhörde vid tid-

punkten landets största inom sina respektive områden. Därför inrättades ett av de första centralhospitalen i den vid den här tiden mycket utpräglade vårdstaden Vadstena. En utvidgning av anläggningen skedde genom att det forna nunneklostrets och krigsmanshusets lokaler togs i anspråk och vid 1800-talets mitt renoverades även det 'gamla' hospitalets huvudbyggnad vid nuvarande Lastköpingsgatan.

Centralhospitalet kunde 1895 återigen expandera då ett konkursdrabbat sockerbruks före detta lokaler togs i anspråk som 'asyl'. Under den sista (?) expansiva epoken i sjukhusets historia uppförde staten, huvudsakligen under 1950-talet, det så kallade Norra sjukhuset som kom att utgöra en helt egen 'sjukvårdsstad' i Vadstena.

Då den statliga epoken gick i graven och landstinget 1967 övertog huvudmannskapet hade Birgittas sjukhus (som institutionens moderna namn lyder) i Vadstena ca 100 anställda och ungefär lika många slutenvårdsplatser.

Björn Segrell och Claes Westling

Björn Segrell är lektor i kulturgeografi vid Linköpings universitet.

Claes Westling är arkivarie vid landsarkivet i Vadstena samt doktorand i historia vid Linköpings universitet.

Sjuksal i det gamla nunneklostret som fungerade som hospital ända fram till 1951.

Asylen vid sekelskiftet sedd från tornet på Vadstena slott.

Den medeltida stadsdelen Sanden

En av de största arkeologiska stadsundersökningarna i landet genomfördes 1995 i Vadstena. Undersökningen berörde tio senmedeltida stadsgårdar, bebyggelse från tiden före stadsbildandet samt grundmurar till olika delar av Vadstena slott. Förutom den stora undersökningsytan på 4 000 kvadratmeter är undersökningen unik genom att vi vet exakt vilket år som bebyggelsen försvann. Stadsbebyggelsen, som existerade under en period av knappt 150 år, avhystes år 1544 då området exproprieras inför Gustav Vasas planerade slottsbygge. Byggnaderna från ett hundratal gårdar demonterades och flyttades till andra tilldelade tomter. Undersökningsresultaten har gett oss en ny spännande bild av den medeltida stadsbonds vardag.

Vadstena – en kort historik

Staden Vadstena ligger i Östergötlands västra del vid Vätterns strand. Staden som är den yngsta av Östergötlands sex medeltida städer fick sina stadsprivilegier år 1400. Stadsbildningen var ett resultat av birgittinerklostrets etablering år 1368. I och med etableringen började en stadsbebyggelse växa fram. Vid mitten av 1400-talet var den cirka 17 hektar stora ytan, innanför den kring-

gårdande vallgraven, sannolikt fullt bebyggd. En ny vallgrav som grävdes på 1460- eller 1470-talet utvidgade stadsområdet till ungefär det dubbla. Även om inte hela området var bebyggt, utan till en del utgjordes av odlingsmark, visar detta på bebyggelsens kraftiga expansion under stadens första hundra år. Ett 20-tal stenhus från den medeltida bebyggelsen är bevarade än i dag. Dessa utgörs av bland annat rådhus, biskopshus, kungsgård, kloster och klosterkyrka samt ett flertal handelsbodas.

Vadstena, som låg i ett bördigt jordbruksområde och var en viktig knutpunkt i handeln, kom framförallt att bli ett mäktigt andligt centrum. Denna ställning innehade staden fram till reformationen i början av 1500-talet.

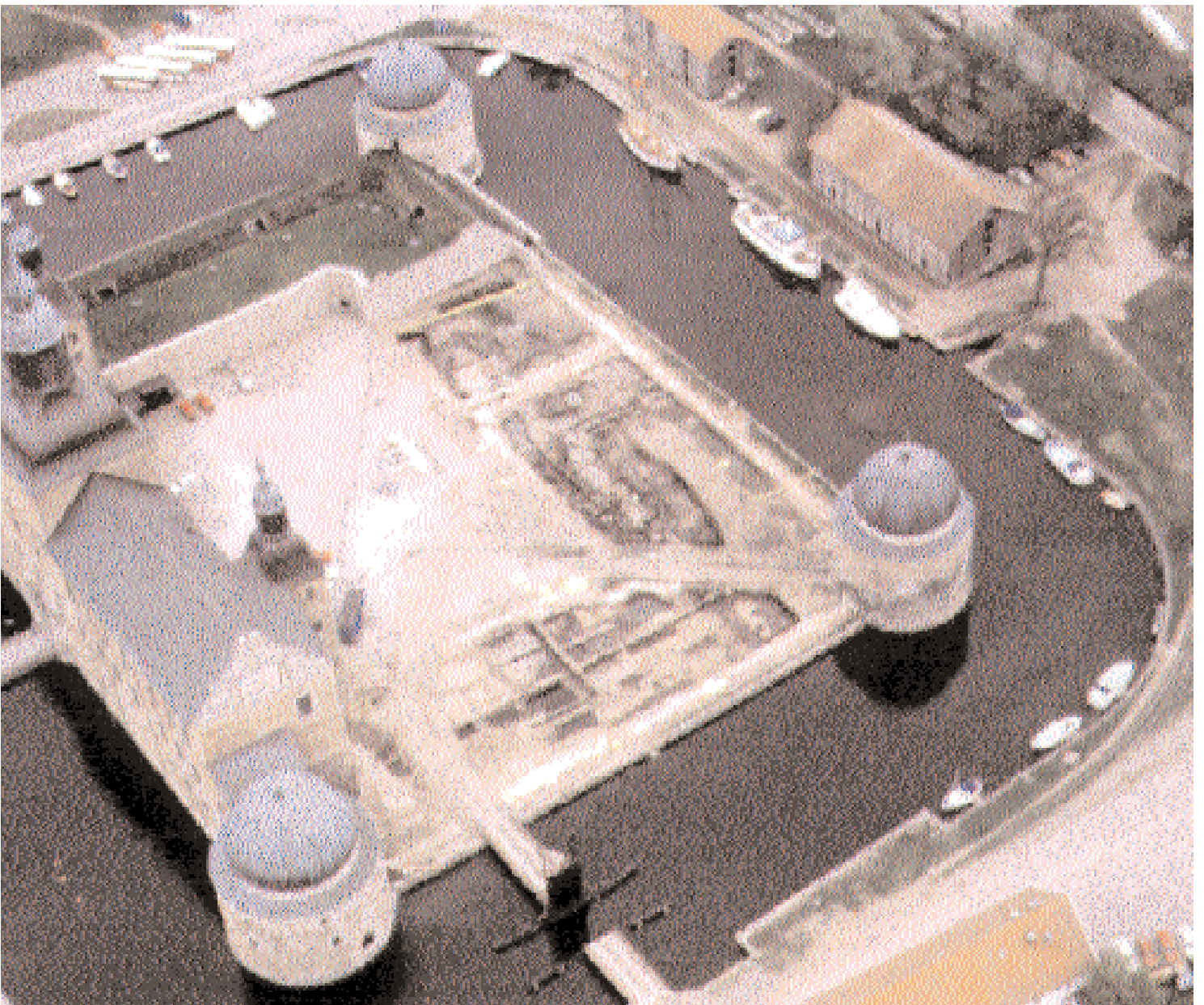
Vadstena före staden

Arkeologiska undersökningar i Vadstena har visat på en tidig närvaro av såväl kyrka som kungamakt. Från år 1268 finns ett brev utfärdat av Birger Jarls bror Elof på Vadstena gård. Detta, samt ytterligare uppgifter i det skriftliga materialet, vittnar om att folkungaätten hade en kungsgård i Vadstena. Enligt ett testamente från år 1346 skänkte nämligen kung Magnus Eriksson och

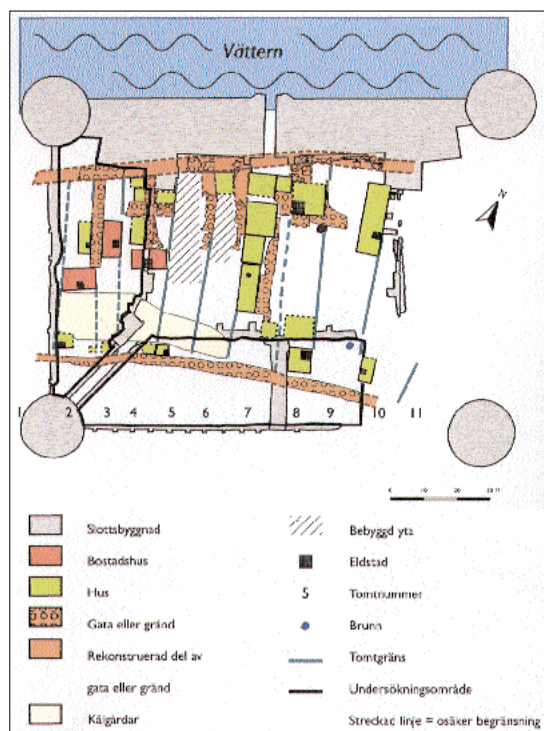
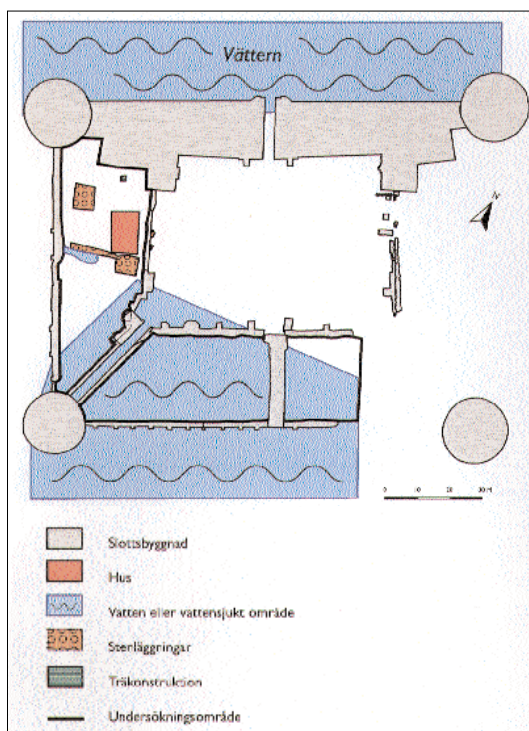
drottning Blanka denna Vadstena gård i avsikt att inrätta ett kloster. Vid utgrävningar intill S:t Pers kyrka (Röd-tornet) har murrester från en romansk 1100-talskyrka påträffats. Kanske var kyrkan ursprungligen uppförd som en gårdskyrka till Vadstena gård men kom senare att bli socknens kyrka. Vadstena by, som föregick staden, bör ha legat på den åsrygg som i dag utgör Skänningegatan och där också kyrkan och kungsgården låg vid samma tid.

Vid utgrävningarna på borggården undersöktes en bebyggelse samtida med dessa. Byggnadsskicket var mycket enkelt med takbärande grova stolpar nedsatta i grävda hål i marken. Detta skiljer sig från den yngre bebyggelsen där husen hade uppförts på en stensyll.

På en stenlagd gårdsplan vid ett av husen låg ett djurben med inristade

Slottet sett från ovan år 1995 med den pågående arkeologiska undersökningen i området för de två avtäckta slottsvallarna.

Tv. Plan över den äldsta bebyggelsen (1100-1200-tal) i förhållande till 1500-talsslottet.

Th. Plan över den yngsta bebyggelsen. Det var denna bebyggelse som revs ner till grunden inför den då beslutade slottsbyggnationen år 1544.

runor, keramik, matavfall i form av djurben, en spelbricka och en kam. Fynden pekar mot en ordinär lantgårdsbebyggelse, men om den ingått i Vadstena by vet vi inte.

En stadsdel växer fram

Under 1400-talets förra del expanderade stadsbebyggelsen ut till stadsdelen Sanden. I området fanns då redan den vallgrav som kringgärdade staden. De utstakade tomterna markerades med smala diken och flätverksstaket. Tomterna var ca 10–14 meter breda och 60–70 meter långa. De sträckte sig ner mot Sjögatan som löpte utmed Vätterns strand. Inåt land fick ett en meter tjockt fyllnadslager av jord läggas ut, i ett vattensjukt område, innan bebyggelsen kunde uppföras där.

När vi kommer fram till slutet av 1400-talet har bebyggelsen på de tio undersökta gårdarna tätat. Stadsgårdarna var bebyggda med en rad av hus

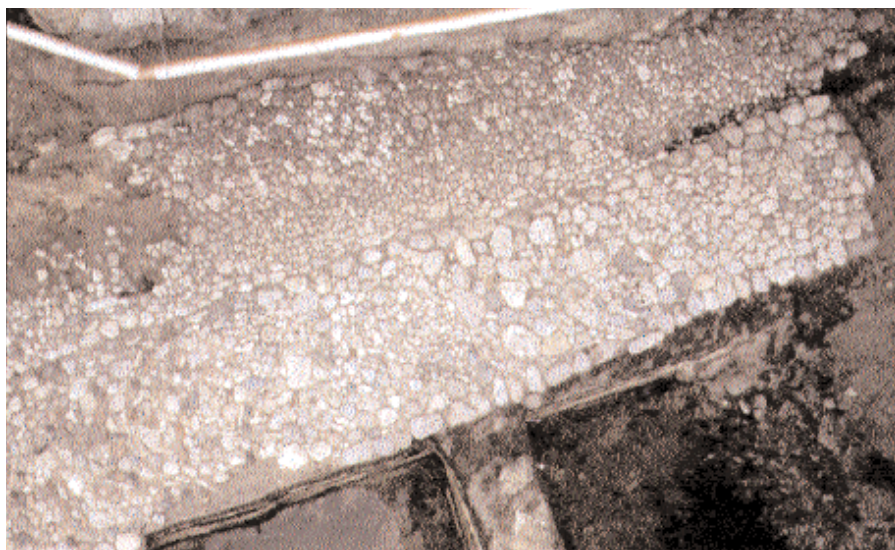
Runristat ben med otydlig sammanställning av runorna. Runristningen har utförts av en ej skrivkunnig person.

utmed en gränd som mynnade ut i Sjögatan. Bostadshuset låg längst bort från gatan. Bakom bostadshuset fanns kålgården (trädgårdslandet), vilken fortsatte fram till en ekonomibebyggelse av skiftande slag utmed en bakre gata. Gatan, som kunde undersökas till en längd av drygt 100 meter, fortsatte i riktning mot rådhuset. Längs med gatan hade ett kraftigt plank byggt på 1480-talet. Detta kan sättas i samband med det

yngre försvarsverk som stadens invånare lät bygga runt staden.

Spåren av bebyggelsen utgjordes av syllstensgrunder till ett 40-tal hus med golvbeläggningar av trä, lera, sten eller tegel och eldstadsfundament i sten. I ett ugnsfundament hade en katt murats in, troligen för att blidka de onda makter som kunde föra olycka över huset. En hästskalle nedlagd i en stenläggning vid ett annat hus kan ha haft samma syfte. Även stenlagda gårdsytor,

Ett parti av den stenlagda Sjögatan. Det stenfria partiet till höger i bild tillhör en annan tomt än den stenlagda delen. Tomtägaren har tagit med sig stenen i samband med avhysningen från området. Personen flyttade troligen till en närbelägen tomt och hade användning av stenarna på sin nya tomt.

Hus med stor ugn av tegel. Rummet som ansluter till ugnöppningen var försett med stengolv på grund av eldfaran, medan det i det andra rummet fanns ett trägolv. Kanske inrymde huset ett bageri.

gator och gränder undersöktes. Gatubeläggningen skiftade mellan de olika tomterna eftersom varje tomtägare själv ansvarade för underhållet av det gatuparti som löpte utmed den egna tomten. Gatubeläggningen utmed en tomt utgjordes av kasserat byggnadsmaterial och redskap i trä!

Verksamheter i stadsgårdarna

I äldre skriftligt material från år 1545 finns en förteckning över de trettio tomter som indrogs till kronan för att ge plats för slottsbygget i en första etapp. Genom dessa och andra samtida notiser får man fram att gårdarna ägdes av herremän, kungen, klostret, hantverkare, en änka med flera. Vissa gårdar anges bara som 'kålgård' eller 'ladugård'.

På många stadsgårdar har det funnits kålgårdar. Analyserade fröer från odlingsjorden visar att man odlat bland

annat palsternacka och lin. Andra arter som till exempel bolmört kan ha odlats i medicinskt syfte.

I en av byggnadernas ugn påträffades en stor mängd frön från havre, korn och vete. Troligen har man rostat fröna i ugnen eller bakat bröd.

På en av tomterna har en smed varit verksam. Metallslag, ämnesjärn och halvfärdiga knivar visade detta. I en annan stadsgård experimenterade en alkemist. Ämnena antimon, arsenik, nickel, kobolt, tenn, koppar och zink gav som legering ett guldliknande utseende. Slagger och legeringar med denna ämnessammansättning låg utströdda på tomten tillsammans med en del verktyg. Nickel och kobolt är två grundämnen som upptäcktes först 250 år efter det att vår alkemist i Vadstena experimenterat med dem!

Resultaten från undersökningen har gett oss mycket ny kunskap om den medeltida människans liv. Detta kom-

mer under året att presenteras i en undersökningsrapport och ett flertal artiklar från Riksantikvarieämbetet. ■

Rikard Hedvall

Rikard Hedvall är 1:e antikvarie vid Riksantikvarieämbetet UV Öst i Linköping och har under åren 1994–98 varit projektledare för ett flertal undersökningar i stadsdelen Sanden vid Vadstena slott.

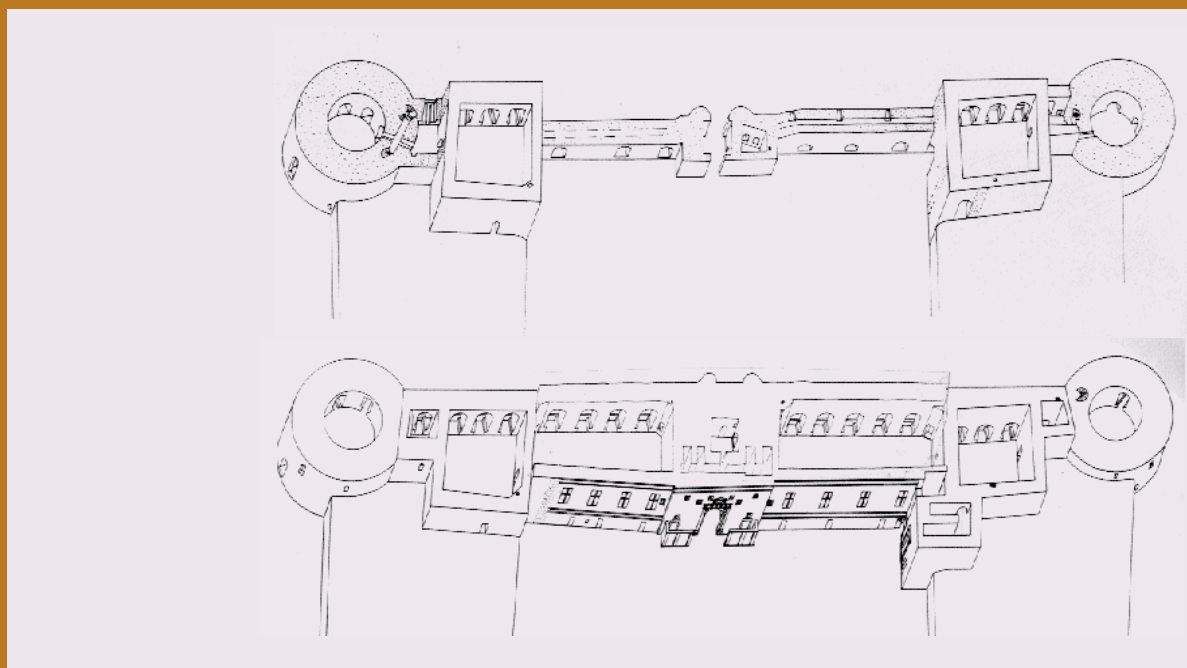
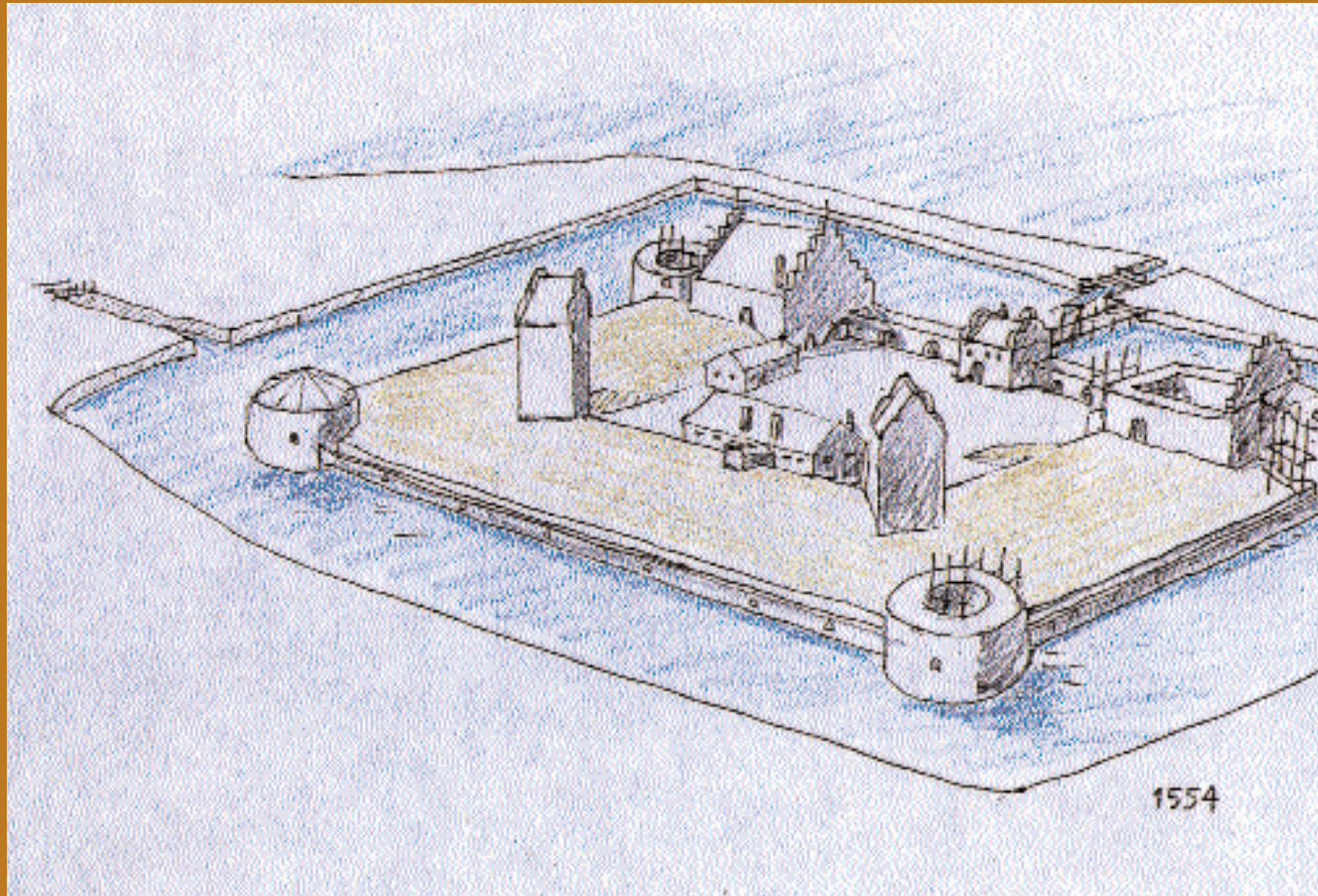
I en stenbrunn hade en fint täljd sked tappats ned.

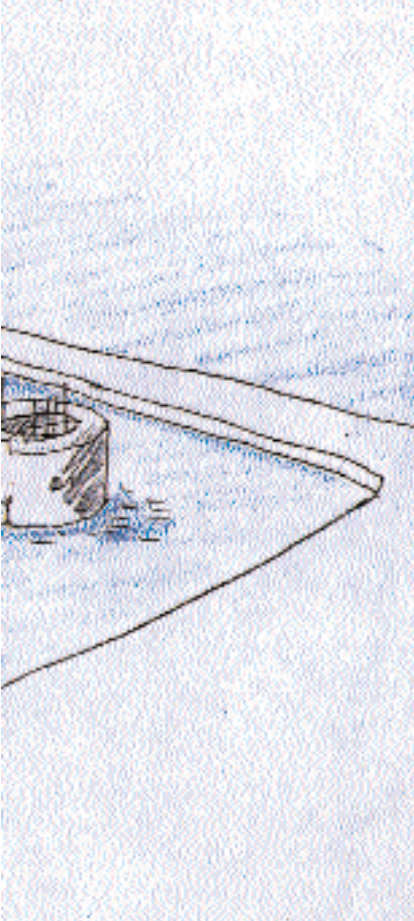

Ovan. Ett flertal nedgrävda trätunnor påträffades på bakgårdarna mot Storgatan. Kanske användes de vid kompostering av avfallet.

T.v. Undersökningsområdet i den västra vallen sett från Sjögatan i norr. Ungefär så här såg det ut när de sista invånarna hade lämnat området och slottsbyggarna anlände. Längst ner till vänster syns en stenlagd gårdsplan. De andra stenkonstruktionerna utgör fundament till eldstäder. Stenraderna är husens syllstensgrunder. Bakom dessa byggnadsfragment syns det mörka kålgårdsområdet.

Vadstena slott

Ovan. Gustav Vasas riksfäste 1554, en typisk försvarsanläggning från övergången mellan medeltid och renässans. Innanför vallgraven den kungliga bostaden i form av en timrad parstuga.

T.v. över. Den ursprungliga mantelmuren mot Vättern med porthus och de båda stenshusen.

T.v. under. Slottslängan mot Vättern efter utbyggnaden fram till år 1563.

*Vadstena slott
anlades ursprungligen som
ett rent befästningsverk,
strategiskt beläget på en
naturlig udde i Vättern.
Redan under Gustav Vasas
tid ändrades dock planerna
och den påbörjade
fästningen slutfördes som
en representativ
furstebostad.*

År 1544 beslöt riksdagen i Västerås om en avsevärd förstärkning av rikets fasta försvar genom anläggandet av Vadstena slott, nära det politiskt oroliga Småland. Fästningen i

Vadstena lades ut 1544 på platsen för den relativt unga, sydligaste stadsdelen Sanden och grundläggningen påbörjades året därpå. Med anknypning till det romerska kastellet och dess vidare utveckling under senmedeltiden skapade byggmästaren Påvel Schütz och vallmästaren Lennart från Leipzig en rektangulär slottsplats på cirka 100 140 meter, enligt den nya utvecklingen inom försvarsarkitekturen, omgiven på tre sidor av cirka 30 meter breda och 3 meter höga jordvallar och utanför dessa breda vallgravar. I de fyra hörnen placerades runda kanontorn i två våningar, så kallade rondeller. Från dem kunde man skjuta i alla väderstreck och längs vallarna. Runt slottet lades en smal skyttegång för lättare handeldvapen som komplement till kanonerna i rondellerna och på vallarna. På norra sidan, mot Vättern, motsvarades jordvallarna av en kraftig stenmur sammanbyggd med tre separata stenshus. Det mellersta var ett litet porthus med huvudportal och vindbrygga. De två flankerande, närmast kvadratiska husen var förenade med de båda norra kanontornen via smalare förbindelsebyggnader. Från stenshusen kunde man komma ut på vallarna genom dörrar i söder; den västra av dem har nu åter öppnats och fungerar som entré till de publika våningarna i slottet.

Stenshusen hade delvis en påkostad fast inredning men var huvudsakligen avsedda som uppehållsplat för man-

skap och officerare. För kungens och hovets bostadsbehov uppfördes 1546 en 10 meter bred och 34 meter lång timmerbyggnad på borggården

intill södra vällen. Det var en parstuga i två våningar med kunglig kammare i mitten och sannolikt en svalgång, från vilken man nådde rummen i övervåningen. Rummen hade många fönster med riktigt glas och längs väggarna bänkar som, när bostaden användes, försågs med stoppade dynor av fårskinn och vitt läder; på väggarna hängde man dyrbart tyg, som delvis fördes med av hovet vid besök i Vadstena. Att byggnaden inte var ett provisorium framgår av att den hade en murad privetanläggning till övervåningen med en fortfarande bevarad, valvtäckt avloppskanal som under södra vällen leder ut till vallgraven. I detta hus fira-

Den bevarade privetkanalen under södra vällen från Gustav Vasas timmerhus.

Huvudportalen mot Vättern med hertig Magnus vapen och valspråk utförd under ledning av Pierre de la Roch 1563.

de Gustav Vasa med stor ståt sitt tredje bröllop 1552. Det fortfor att vara kunglig bostad tills det brann ner 1587.

Ett representativt residens

Redan år 1550, fem år efter slottets grundläggning, tycks Gustav Vasa ha beslutat att förvandla den renodlade fästningen till ett representativt slott. Avsikten var uppenbarligen att skapa ett residens för yngste sonen, hertig Magnus. Omgestaltningen inleddes med att två höga tornbyggnader, de så kallade Fyrkanterna, uppfördes i borggårdens södra hörn, flankerande kungabostaden. Samtidigt började man bygga motsvarande torn i norr, de nuvarande trapptornen.

Fyrkanterna saknade funktion i befästningshänseende. De kan inte heller ha varit praktiskt angelägna som bostäder eller lokaler för slottsförvaltningen. Enligt medeltida tradition innehöll de ett enda rum i varje våning med utvändig trappa till första våningen. En nyhet var emellertid de många fön-

Över. Projektritning till andra huvudvåningen med palladiansk måttsättning, invändiga trappor och trerumssviter, sannolikt utförd av Arendt de Roy i samarbete med Johan III under 1570-talets början.

Under 1586 års 'perspektivschamplun', efter vilket slottet i huvudsak slutfördes. Ombyggnaden av Fyrkanternas tak kom dock inte till stånd.

stren i de två översta våningarna, som närmast gav rummen karaktär av lusthus med vid utsikt. Ett brev från kungen till byggnadsledaren Joakim Bulgerin 1551 visar att just dessa rum fick en påkostad inredning medan de två nedersta våningarna innehöll enklare, välvda rum som i västra Fyrkanten var inredda till arrester med galler för fönstren. Fyrkanterna fick sadeltak med karaktäristiska så kallade väliska gavlar mot borggården. Liknande tornbyggnader finns i Östeuropa. Uppmättningsritningar, utförliga inventariebrevningar och äldre avbildningar har gjort det möjligt att till det yttre rekonstruera Fyrkanterna vid den sista fasen av vallarnas återuppbyggnad.

Den arkitektoniskt gestaltade anläggningen med ett torn i varje hörn var en europeisk nyhet, som i Tyskland först introducerades på slotten i Tübingen och Dresden endast kort tid innan den infördes i Vadstena, förmodligen genom slottsbyggmästaren i Kalmar, Jacob Richter från Freiburg.

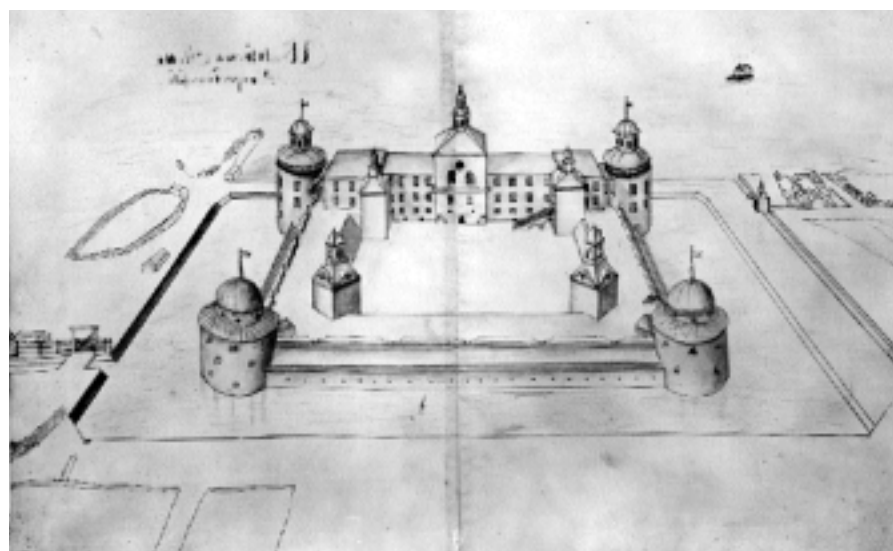
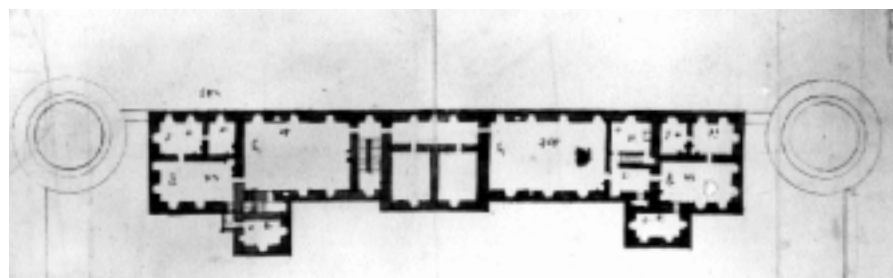
Utbyggnaden av det som skulle bli själva slottslängan inleddes 1554. Det lilla porthuset byggdes ut till en storlek motsvarande det nuvarande mittornets planmått. Under de följande åren (till och med 1559) sammanbyggdes mittornet och de båda stenhusen.

Först tillkom källarvåningarna och i en följande etapp, avslutad cirka 1563, första ovanvåningen, innehållande en stor sal på vardera sidan om mittornet och med fasader av finhuggen kalksten mot borggården. Det utbyggda mittornet tilläts inkräkta på västra slottshalvan, som blev en fönsteraxel kortare än den östra.

Fasaden med dess stenorsfönster och horisontella artikulering i form av dubblade lister anknyter klart till den franska sengotiken och ungrenässansen i bland annat Frans 1:s slottsbyggnader i Loiredalen. Portalerna vid huvudingången genom mittornet byggde däremot direkt på idealmönster av den italienske arkitekturteoretikern Sebastiano Serlio.

År 1559 fick slottet sin första på platsen stationära byggmästare, den flamländske Arendt de Roy, med den framstående stenhuggarmästaren Pierre de la Roch från Brabant som främste medarbetare. Denna byggnadsetapp fram till 1563 är klart avläsbar på borggårdens fasader, utformade för beklädnad av finhuggen kalksten; de senare byggda, övre fasadpartierna är däremot utförda för slätputsning.

Utbyggnaden av slottslängan innebär att den norra försvarsfronten mot sjön försvagades; placeringen av källa-

rens mellanväggar gjorde att en del av kanongluggarna blev obrukbara och att skyttegången längs insidan av muren slopades. Det nordöstra kanontornet höjdes med en ovanvåning som ingick i slottets bostadssvit.

Samtidigt som dessa första etapper avslutats år 1563 drabbades den dåvarande bygg- och slottsherren, hertig Magnus, av sin livslånga sinnessjukdom. I hans ställe inträdde hans halvbror Erik XIV i båda funktionerna. Det nordiska sjuårskriget (1563–1570) och dess ekonomiska konsekvenser samt de ökande spänningarna gentemot bröderna Johan och Karl tycks emellertid ha inneburit ett avbrott i byggnadsverksamheten fram till kungens avsättning 1568.

Det går inte att med bestämdhet avgöra hur slottsbygget var tänkt att avslutas efter de första etapperna. Att döma av dubbeltrappan i mittornet planerades sannolikt ytterligare en våning. De stora salarna (nuvarande 'Herreköket' och forskarsalen) saknar bestämda funktioner; någon uttalad bostadssvit fanns inte, såvida den inte tänktes inrymmas i nordöstra rondellens övervåning.

Desto bättre är vi underrättade om planerna för nästa, helt omvälvande etapp, tack vare en unik serie ritningsutkast och en perspektivritning i Krigsarkivet. De kan hänföras till byggnadskedet 1576–1586 och bör vara utförda av slottets arkitekt Arendt de Roy, sannolikt i intimt samarbete med den livligt arkitekturintresserade nye byggherren Johan III.

Det märkliga med dessa ritningar är att de uppenbarligen är influerade av den italienska arkitekten och arkitekturteoretikern Andreas Palladios epokgörande arbete *Fyra böcker om arkitekturen* som utgavs första gången 1570. Såväl måttuppgifter, ritningsteknik som planlösningar är övertagna från Palladio. Detta för norra Europa unikt tidiga Palladioinflytande understryker Vadstena slotts ställning som Nordens viktigaste bevarade renässansbyggnad.

Johan III:s radikala grepp var att förvandla den nyss uppförda första ovanvåningen med dess ålderdomliga planlösning till en ekonomivåning där rummen kom att styckas sönder av kraftiga murar som utgjorde underlag för de ovanliggande våningarnas mel-

Östra praktgaveln med hertig Johans vapen och namnchiffer utförd under ledning av Hans Fleming 1602–12.

lanväggar. Den äldsta ritningen visar att kungen också prövade att ersätta de redan påbörjade trapporna i östra trappornet och mittornet med mera moderna inre trapplösningar. I mellanlängornas båda övervåningar inrättades fyra bostadssviter enligt Palladios principer och proportionsuppgifter. Mest konsekvent genomförd (men numera ombyggd till tjänsterum för landsarkivet) var den svit som inrättades i östra längans mellanvåning. Till denna svit knöt kungen ett rum i nordöstra rondellen, med en överliggande utsiktsterrass i Palladios anda.

En nyhet av annat slag var det stor slagna slottskapell som han lät inrätta i mittornets översta våning, det vill säga i slottets absoluta centrum. I enlighet med Johans traditionsbundna syn på kyrkorummet fick kyrksalen ett mäktigt gotiskt valv och fönster av gotisk typ. Hans italienska arkitektursmak kom emellertid till uttryck i en kolonnuren arkad som skulle öppna sig från kyrkan mot det intilliggande för rummet. Sprickbildningar i valvet tvingade honom emellertid att mura igen den inte helt färdiga arkaden redan 1584.

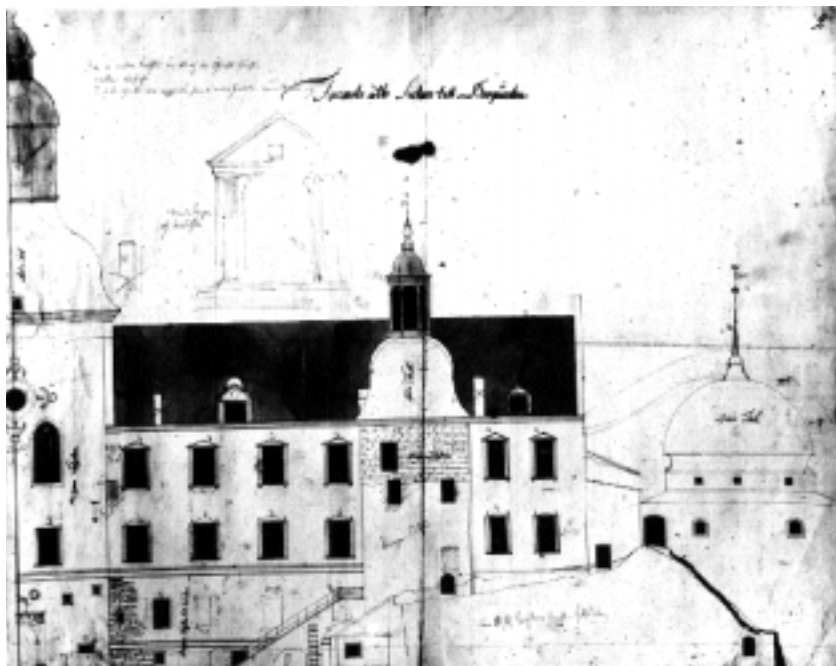
Slottets planerade ytterarkitektur framgår av den så kallade perspektivschamplunen från 1586, som är bevarad

i en kopia från 1637 och efter vilken slottet i allt väsentligt också byggdes. En ny fritrappa av italiensk typ leder på ett radikalt sätt direkt upp till den nya kungsvåningen. De båda norra kanontornen har fått bostadsövervåningar och utsiktaltaner, av vilka dock bara den östra kom till utförande. Avsikten var också att förse Fyrkanterna med koppartäckta huvar motsvarande dem på trappornen.

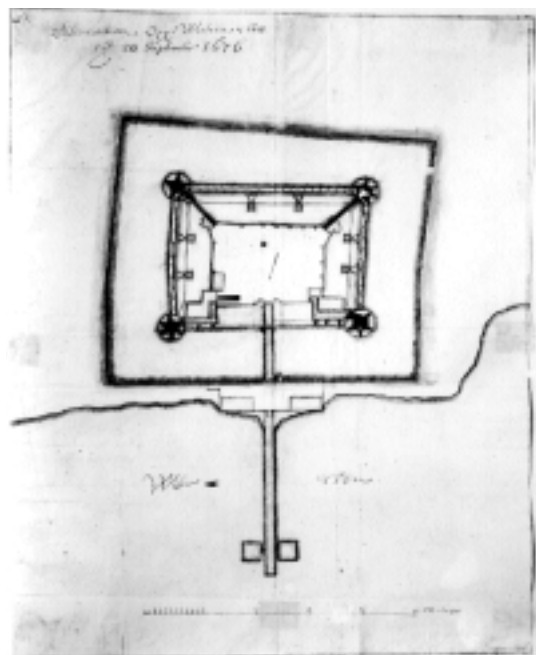
Förstärkt försvar

Slottets förvandling från stram fästning till representativ furstebostad innebar emellertid inte att det förlorade sin försvarsfunktion. Tvärtom förstärktes den genom höjning av vallarna från cirka tre till cirka nio meter. Schamplunen och motsvarande planritning samt tydliga spår i murverket där vallarna en gång anslöt till slottets borggårdssida har legat till grund för vallarnas rekonstruktion i den senaste etappen.

Av räkenskaperna vet vi att slottets rakslutna fönster stod med röda karmar och bågar mot de vitputsade fasaderna, de röda taken och de kopparklädda tornhuvorna. Mittornet hade två öppna lanterniner, av vilka den undre fortfarande kan ses inifrån den nu slutna tornhuven.

Östra inre slottsfasaden och genomskärning av östra vällen efter uppmätningsskiss 1773. Ritningen har legat till grund för den senaste rekonstruktionen av vallarna.

Plan över slottsanläggningen med vallar, bröstvärn och brygga efter utförda reparationsarbeten 1676. De nu rekonstruerade vallarna och bröstvärnen utgår från detta skede.

'Bröllopssalen', tidigare kallad 'Stolpsalen', under sädesmagasinstiden.

Johan III fick aldrig se slottet fullbordat; han dog 1592 då bara östra halvan stod färdig. I samband med striderna mellan efterträdaren Sigismund och hertig Karl skadades denna del av en brand. Det mesta av de praktfulla inredningarna, liknande dem som ännu finns bevarade på Kalmar slott, förstördes; vad som fortfarande återstår är de stora krigarmålningarna av Arendt Lambrecht i Stora rikssalen och i angränsande bostadssvit på tredje våningen. Efter att ha varit stängda sedan landsarkivets inflyttning 1899 kommer dessa rum nu att göras tillgängliga för allmänheten.

Efter branden rev Karl IX nordöstra kanontornets översta våning och förstärkte slottets fortifikationer. Västra slottshalvans översta våning färdigställdes och togs först i anspråk av hans änka 1612. En storslagen avslutning på slottsbygget blev de båda praktgavlarna från 1602–1620. De skapades av

Vallen och västra trapptornet. Akvarell av C. Bennet, 1800-talets början.

Nedan. Johan Fredrik Martins gravyr av borggården och Fyrkanterna på 1780-talet.

Arendt de Roys efterträdare, den framstående skulptören och arkitekten Hans Fleming.

År 1606 tillföll slottet hertig Johan av Östergötland som residens i hans hertigdöme. Efter hans död 1618 nyttjades det av Gustav II Adolf och drottning Kristina. Vid 1600-talets början residerade Karl x:s bror hertig Adolf Johan på slottet som därefter kom att ingå i Hedvig Eleonoras livgeding, det vill säga gods som stod till en änkedrottningens disposition för hennes ståndsmässiga försörjning. Hon var den sista kungliga person som residerade på Vadstena slott, men för att få bo bekvämare lät hon år 1672 uppföra två bostadsbyggnader framför slottets sjöfasad för sig själv och sin länshauptman. Västra delen i slottets tredje våning är i dag möblerad som den kunde ha stått på drottningens tid. Under åren 1657–1661 fick mittornets huv sin nuvarande barockmässiga inklädning

med den karaktäristiska svängda underdelen.

Redan 1680 började man använda den nuvarande forskarsalen som sädesmagasin. Sedan livgedinget upphört 1719 togs större delen av slottet i anspråk för sädesförvaring. Av slottets målade paneltak och brädgolv byggdes sädesbingar. År 1777 gjordes en stor reparation varvid den bristfälliga fristående Kungstrappan revs liksom alla slottets höga skorstenar. Från 1754 disponerades delar av slottet och båda Fyrkanterna efter ombyggnad av Vadstena nya kammarduksfabrik. Efter fabriken avflyttning revs Fyrkanterna fullständigt år 1823.

Försvarsanläggningarna hade reparerats grundligt 1676. Det skulle emellertid inte dröja länge förrän de redan omoderna vallarna återigen var starkt förfallna och på avbildningar från 1700-talets senare del och 1800-talets början ser man hur de delvis rasade vallarna används för kreatursbete.

Samtidigt som riksdagen 1847 första gången anslog medel till själva slottsbyggnadens restaurering medgav man, trots Överintendentensämbetets protester, att jordmassorna från vallarna fick användas till en ny hamnpir. Arkitekten Fredrik Scholander ledde en fasadrestaurering, som bland annat innebar nyhuggning av skadad kalksten och byte av skadade tegelpartier mot kalksten. Fönstren ersattes med träluckor målade som blindfönster. När östra delen av slottet inreddes till landsarkiv 1899 fick denna halva nya stickbågiga fönster. Kvarvarande partier av den bristfälliga vita fasadputsen avlägsnades och fasaderna omfogades i stor utsträckning med cement. Någon gång under 1900-talets början ersattes tegeltaket på slottet med ett rödmålat plåttak, som i sen tid har ersatts med koppar. I slutet av 1950-talet startade inre restaureringsarbeten som beredskapsarbeten och 1982–1985 nybyggdes östra vallen efter ritningar av Nils Ahrbom. Samtidigt gjordes ombyggnader för landsarkivet i slottets östra del och nordöstra rondellen. ■

Göran Söderström och Axel Unnerbäck

Göran Söderström är docent i konstvetenskap. Axel Unnerbäck är sakkunnig i byggnadsvårdsfrågor vid Riksantikvarieämbetet.

Vallar i tiden?

Valv under gjutning. Till vänster en hjärtvägg och bakom denna tvärställda valv som håller emot trycket från det stora avskurna valvet.

Vid Vadstena slott, liksom vid andra delar av vårt äldre byggnadsbestånd, har tiden satt sina spår. Slitage, åldrande och förfall eller omdaningar föranledda av ändrad användning har gjort att anläggningarna i dag inte är de samma som när de en gång uppfördes. Ofta kan vi beklaga hårdhänta förändringar, men därifrån är steget långt till att återuppföra sådant som gått förlorat. Vi månar om det som vi upplever vara den äkta varan. Mot denna bakgrund är det förvånande att de återuppbyggnadsarbeten som under flera års tid genomförts vid Vadstena slott gått spårlost förbi i debatten. Det rör sig trots allt om ett av våra mäktigaste vasaslott och en av de mest omfattande åtgärderna vid ett svenskt monument under 1900-talet.

Vallomgärdad försvarsanläggning

Vadstena slott som påbörjades på 1540-talet, byggdes i en tid när krigföring med kanoner präglade försvarsanläggningarna. Torn med skyttegluggar för kanoner och kraftiga jordvallar som kunde motstå beskjutning utgjorde de viktigaste elementen. I Vadstena byggdes kanontorn i hörnen av en fyrkant och, mellan dessa, jordvallar som på tre sidor omslöt en skyddad borggård. Längs den fjärde sidan, mot norr och sjön Vättern, uppfördes bostadsbyggnader och förråd.

Vid borggårdens två hörn mot söder uppfördes två stycken fem våningar höga tornbyggnader, Fyrkanterna, som länge var slottsanläggningens högsta delar. De fungerade bland annat som entrébyggnader till de södra kanontornen.

Uppe på vallarna fanns bröstvärn med plats för kanoner och på utsidan nedanför löpte skyttegångar skyddade av murar med öppningar från vilka manskap kunde skjuta med handeldva-

Beslutet att återuppföra vallarna vid Vadstena slott togs redan på 1930-talet och under åren har olika förhållningssätt till projektet avlöst varandra. Då vallarna i dag står klara är det den största förändring av ett historiskt monument som genomförts i Sverige under 1900-talet.

pen. Allt var omflutet av en vattengrav.

När anläggningen hade spelat ut sin roll i försvarssammanhang minskade motivet för underhåll, särskilt av delar som haft en direkt knytning till krigföring. Vallarna och de med dem sammanbyggda fyrkantstornen revs. På 1850-talet var de borta.

Slottet utan vallar

I skriften *Vadstena slott*, publicerad år 1940, med bland andra professor Erik Lundberg som författare, beskrivs hur anläggningen därefter kunde upplevas: «Denna mäktiga fyrkant gör sig inte längre gällande. Slottslängan ligger där ensam och liksom lösgjord från sitt ursprungliga sammanhang. Den får sin

rätta förklaring först genom vallgördeln, och dess byggnadsmässiga utformning kan inte till fullo uppskattas utan den. Icke minst gäller det på gårdssidan, ty slottets sydfasad är ursprungligen tänkt som en verklig gårdsfasad med vallarna såsom flyglar. Vallarna här har nått ända fram till de båda trappornen och varit direkt avslutna till dessa. Man måste göra klart för sig, att det är såsom flanker till den relativt tränga gårdsbildningen, som trappornen äro tänkta. De ge inramning åt slottets gårdsfasad och skola ej bilda framsprång på en lång friliggande länga.

Måhända kunna vi i en ej alltför avlägsen framtid få tillbaka dessa vallar, så betydelsefulla för den arkitektoniska helhetsbilden. Planer ha uppgjorts på vallarnas återställande och dessa planer utgöra inte någon verklighetsfrämmande utopi utan de nya vallarna äro avsedda att samtidigt fylla ett praktiskt behov.»

Förslag från 1930-talet

De planer som äsyftades ovan är arkitekten Erik Fants förslag till byggnader

Borggården med 1980-talets vallutbyggnad.

De gamla grunderna fick ligga kvar under mark när vallarna revs. Närmast till vänster grunden till den västra Fyrkanten. Längre bort fundamenten till kanongången mellan Fyrkanten och kanontornet. Den nya Fyrkanten och kanongången har uppförts på originalfundamenten.

Nedan. Fullmur av kalkbruk och stortegel i polskt förband. Till en början fann murarna det stora tegelformatet besvärligt att arbeta med.

av armerad betong utformade som vallar, inrymmande arkivlokaler och täckta med jord. Förslaget är relativt fritt utformat i relation till hur vallarna en gång såg ut. De föreslås bli lägre och få slänter mot borggården istället för de murar som ursprungsvallarna hade. Som entrébyggnader till kanontornen föreslås betydligt lägre byggnader än fyrkantstornen.

År 1939 beslutade riksdagen att förslaget skulle genomföras, men så skedde aldrig. Andra världskriget kom emellan.

Första etappen

Tankarna på att bygga vallar dog dock inte helt. Cirka 40 år senare skedde en ny projektering under ledning av dåvarande slottsarkitekten Nils Ahrbom, vilken var ambivalent inför uppgiften: «När jag åtog mig uppdraget och påbörjade projekteringen kände jag ett visst obehag vid tanken på att rita ett hus, som såg ut som någonting annat än det var. Det stred mot den funktionalistiska moral, som jag så helt tillägnat mig under trettioalet. Känslan av att ha gjort en förfalskning finns ännu kvar. Att jag trots detta ändå genomförde uppdraget berodde dels på att vallbyggnaden visade sig vara lämplig för sitt nya ändamål, dels, och huvudsakligen, på att de nya vallarna skulle komma att återge borggården dess proportioner och hela slottsanläggningen den kraftfullhet och den slutenhet mot omgivningarna, som en gång varit det karakteristiska för den. Det blev därför en besvikelse, när staten beviljade

medel endast till en del av vallarna, den östra och en liten del av den södra.»

Vallbyggnaden, i den beslutade första etappen, stod färdig år 1984. Den grundlades på pålar, uppfördes i armerad betong, inreddes med två våningar och en fläktrumsvåning och täcktes med gräs, men byggdes högre än vad Erik Fant tänkt sig och även annorlunda genom att den erhöll murar mot borggården. Att bygga borggårdstorn (Fyrkanter) betraktades som otänkbart. Behovet av dagsljus i arbetsrum löstes genom gluggar i borggårdsmuren och lanterniner bakom en uppbyggd barriär.

Arkitekten kallade byggnaden en 'rekonstruktion' gjord med utgångspunkt från en idealiserad bild från år 1637 och kartor från åren 1655 och 1676.

Andra etappen, färdigställande

År 1994, 10 år efter att vallen vid borggårdens östra sida färdigställdes, fick jag i uppdrag att på någon vecka ta fram ett förslag till fortsatt vallutbyggnad. Det var valtider och därför brådskande. Sysselsättningspengar skulle spenderas för att öka byggverksamheten. Programförklaringen var kort: Vallen skulle uppföras som en jordvall men med vissa utrymmen inne i vallarna, tillräckliga för att slottet skulle kunna avlastas från de arkivalier som förvarades i Rikssalen och så att Vadstena-Akademien, som ger operaföreställningar på slottet under sommaren, skulle kunna få loger. Detta innebar att endast något tiotal procent av vallens volym skulle innehålla lokaler, vilka i förslaget utformades som kasematter.

I skisserna föreslogs tornbyggnader (Fyrkanter) vid borggårdens hörn för att motverka att den muromgärdade borggården skulle upplevas som en 'bunker'. Dessutom hade de varit en integrerad del av vallarna och entrébyggnader till de två södra kanontornen.

Jämfört med den tidigare byggda vallen innehöll förslaget mycket jord och lite lokalyta för pengarna. Dåvarande landshövdingen i Östergötlands län och kommunpolitiker i Vadstena reagerade mot detta. De arbetade för en ändrad inriktning som innebar att mesta möjliga lokaler skulle inredas så att landsarkivet, som hade lokaler i

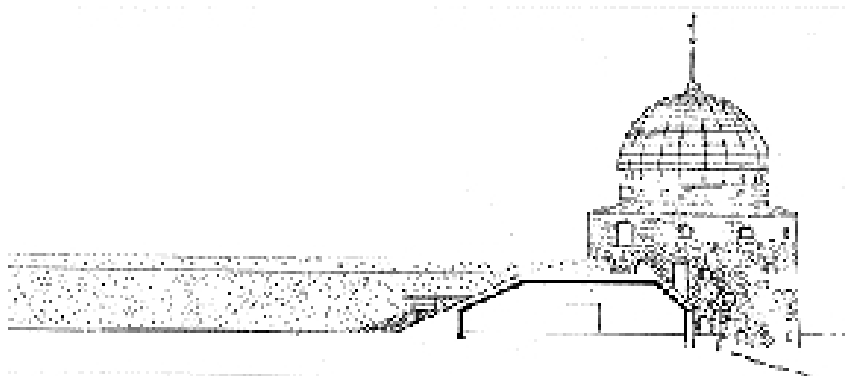
slottet och i den tidigare byggda vallen skulle få expansionsytor. Detta vann gehör och cirka tre veckor efter det första skissförslaget fanns ett nytt, denna gång med 'ihåliga vallar'. I juni samma år fattade regeringen beslut om «återuppbyggnad av vallar med möjlighet att senare inreda arkivlokaler».

På våren 1995 påbörjades ett program- och utredningsarbete, vilket pågick under drygt ett års tid. Samtidigt genomfördes arkeologiska utgrävningar. På sommaren 1996 upphandlades konsulter och påbörjades projektering av bygghandlingar. Byggstart skedde på försommaren året därpå.

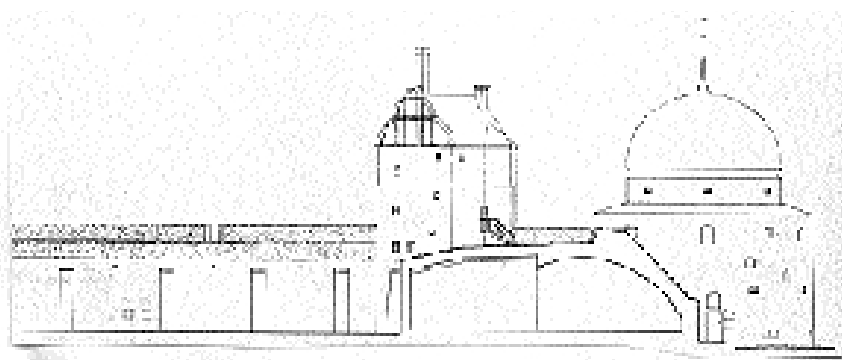
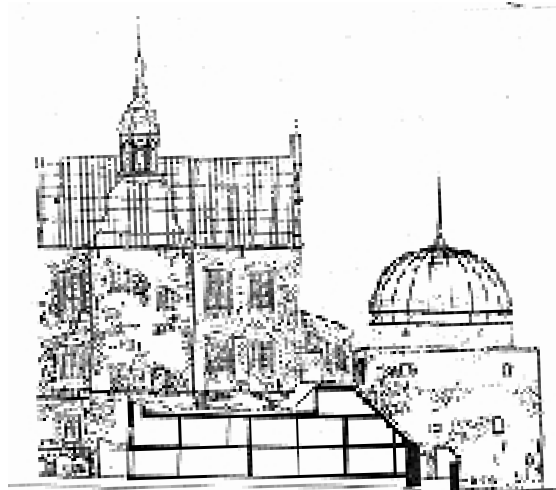
Förändrat synsätt

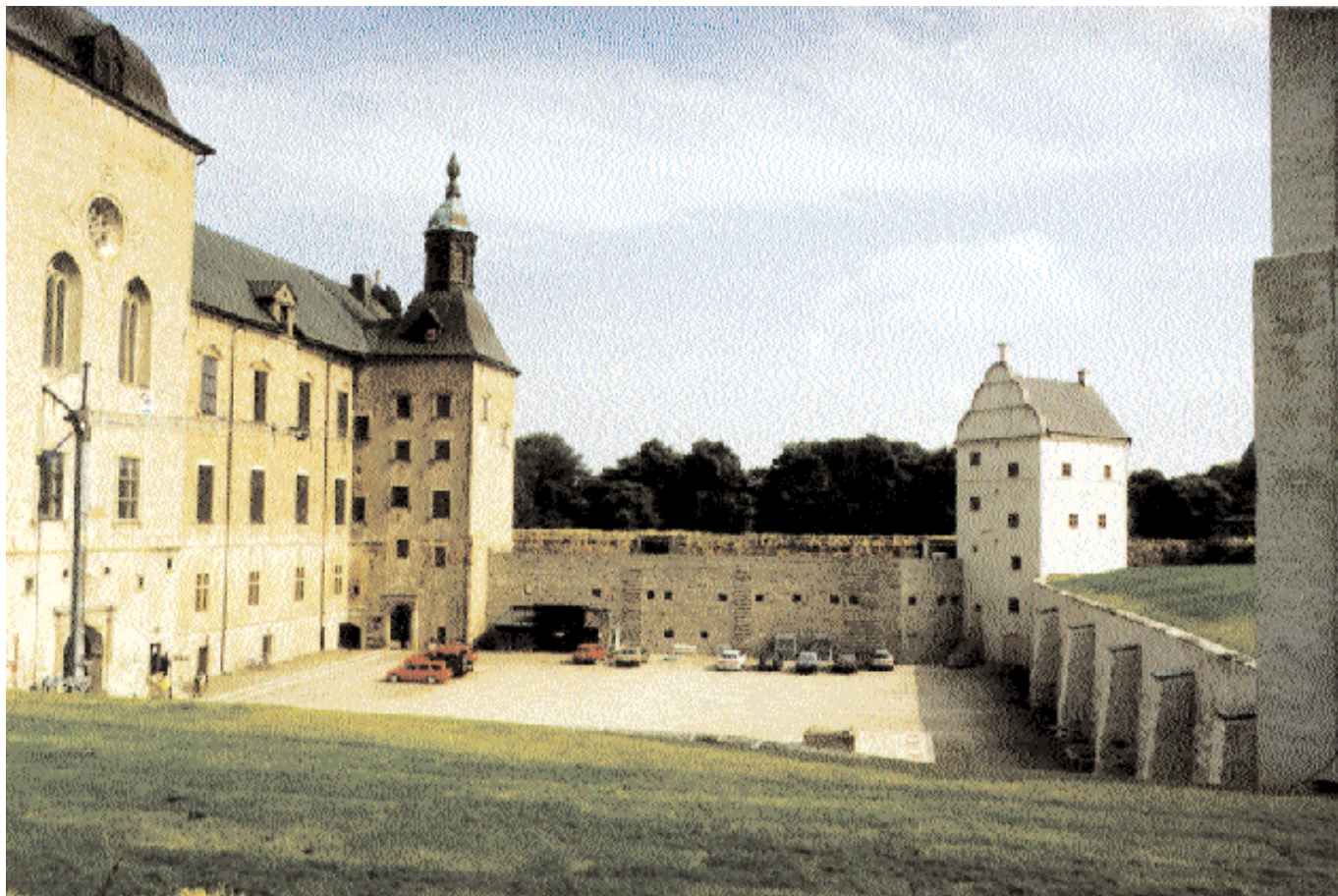
Inställningen till hur vallar vid Vadstena slott bör byggas hade ändrats mellan 1930-talets friare förhållningssätt till ursprungsvallarna och 1980-talets rekonstruktionsambition. Båda förslagen hade godtagits av de antikvariska myndigheterna, vilket visar att synsättet förändrats på ett mer allmänt sätt än vad som kan förklaras med enskilda arkitekters uppfattningar.

Som framgår av regeringsbeslutet var syftet med den fortsatta, nu genomförda, vallutbyggnaden inte i första hand att tillgodose ett visst lokalbehov utan att återuppföra vallar möjliga att inreda. På 1980-talet var den funk-

Valvutformning från 1930-, 1980- och 1990-talen. Exemplet visar en förändring från en fri och självständig tolkning till större trohet mot originalets form.

Östra och södra vallarna med den mellanliggande Fyrkanten. Östra vallmuren från 1980-talet har klippt kalksten, fönstergluggar och förtagningar som antyder strävpelare. Södra muren av gråsten och kalksten med kontreforer.

tionella och ekonomiska styrningen betydligt starkare.

Insikten om att värderingar kan vara tidsbundna gjorde att stor vikt lades vid att utarbeta ett grundligt program inför den fortsatta utbyggnaden för att dokumentera vilken kunskap som legat till grund för olika överväganden. Därigenom kan vår tids insatser lättare förstås och kritiserats i framtiden. Ett viktigt syfte med ett program var självfallet även att skapa en gemensam bas för alla som skulle arbeta med projektet. Programmet omfattar knappt 60 A4-sidor.

En anläggning möjlig att förstå

En anledning att uppföra valliknande byggnader vid Vadstena slott kan vara att återge anläggningen dess slutna och samlade karaktär. Detta kan göras genom moderna tillägg som är uttryck för sin egen tid. Om syftet däremot vidgas till att göra anläggningen förståelig som arkitektonisk idé och som krigsanläggning kan detta rimligen inte åstadkommas utan försök att visa hur anläggningen en gång sett ut. För

att fastslå detta fordras grundliga undersökningar i ett programskede.

Det ligger en oförenlig motsättning i att visa hur de massiva jordvallarna en gång kan ha sett ut och att samtidigt inreda dem med lokaler. Att fatta beslut om att bygga något sådant måste rimligen föregås av den vända som Nils Ahrbom givit uttryck för.

När fortsatt utbyggnad blev aktuell var det svåra beslutet att bygga vallar eller ej redan taget. Det gällde att färdigställa en halvfärdig anläggning eftersom det ansågs uteslutet att riva 1980-talets vallbyggnad. Färdigställandet skulle kunna ske genom att bygga vidare på den redan genomförda projekteringen, vilket dock ifrågasattes.

I programmet för vallutbyggnadsetapp II fastslås utföranden som avviker från dem som valdes i etapp I.

Bevarade arkeologiska lämningar

Medan etapp I innebar att samtliga arkeologiska lämningar togs bort har flera av dem bevarats i etapp II. Från tiden före slottsbygget har en intressant husgrund sparats i en kryppgrund

och delar av en medeltidsgata ingår i dag i en ny reception till slottet. Från slottstiden har grundläggningar bevarats. Bland annat uppförs de nya borggårdsmurarna på gamla grundmurar, liksom det västra fyrkantstornet. En stor avloppsränna från det kungshus som på 1500-talet uppfördes på borggården finns i kryppgrunden på vallbyggnaden och kan i dag studeras genom en lucka i borggårdsmuren.

Lång livslängd

Ambitionen har varit att nybyggda delar skall ha en månghundraårig livslängd. Därför har konstruktioner som är beroende av armering undvikits. Tornet har murats av tegel och vallarnas ytterskal uppförts som tryckta, det vill säga välvda betongkonstruktioner. De för i viss mån tankarna till äldre tiders välvda, underjordiska kasematter. Att kunna mura dessa valv var ett önskemål som visade sig omöjligt att genomföra av ekonomiska skäl.

För att utrymmen skall kunna användas under en lång tid bör de lätt kunna förändras, vilket är möjligt om stora volymer skapas.

De största välvda rummen är cirka sju meter höga, 14 meter breda och har en längd av cirka 50 respektive 85 meter.

Innehållet i lokalerna

Den först byggda vällen innehåller arbetsrum och arkivlokaler uppdelade på 200 kvadratmeter stora arkivrum. Nästa etapp har delvis inretts som tvåvångt arkiv, medan en annan del utnyttjas för lagring av arkivalier på pall och en tredje brukas som samlingsal (en av de största i Östergötland) i väntan på att landsarkivet kan komma att behöva ta lokalerna i bruk. Närmast slottet har lokaler inretts i två våningar, av vilka bottenvåningen rymmer stadens turistbyrå och övervåningen loger för Vadstena-Akademien.

TVå borggårdsfasader

Mot borggården kan man i dag uppleva vallar med två olika utformning. Etapp 1, den östra vällen, har högre murar, vilka döljer den bakomliggande vallbyggnaden med dess lanterniner, medan de lägre murarna i nästa etapp gör att man ser gräsytan på byggnaden och upplever dess volym.

Den östra vällen har murar av klippt

kalksten försedda med fönstergluggar och med förtagningar som illustrerar att originalmurarna stöttades av konreforer. Murarna i nästa etapp består till stor del av gråsten, saknar fönstergluggar och har försetts med konreforer.

Det har, bland annat från antikvariskt håll, framförts önskemål om förändringar av den östra vallens borggårdsmur framför allt eftersom den upplevs som ett iögonfallande nytt tillskott. Åtgärder skulle även kunna motiveras med en strävan att erhålla större enhetlighet mot borggården och av att arkitekten ansåg att stenbehandlingen aldrig blev den eftersträlvade. Behovet av likformiga gårdsfasader är

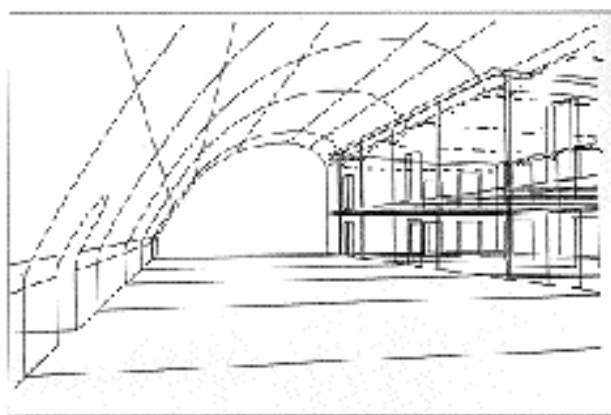
dock inte överhängande eftersom fyrkantstornet placerat i gränsen mellan den östra och den södra vällen utgör en förmedlande länk. Snarare kan man uppleva två generationer av murar som intressant. Den ofta förekommande viljan att förändra det föregående generation åstadkommit bör man försöka behärska och i stället betrakta detta som ett avtryck för sin tid som bör ges tid att 'mogna' innan förhastade åtgärder tillgrips. Förändringar motiverade av smaksål bör övervägas särskilt noga eftersom synsätt och smak ändras med tiden. I annat fall riskerar vi att utarma vårt kulturarv. ■

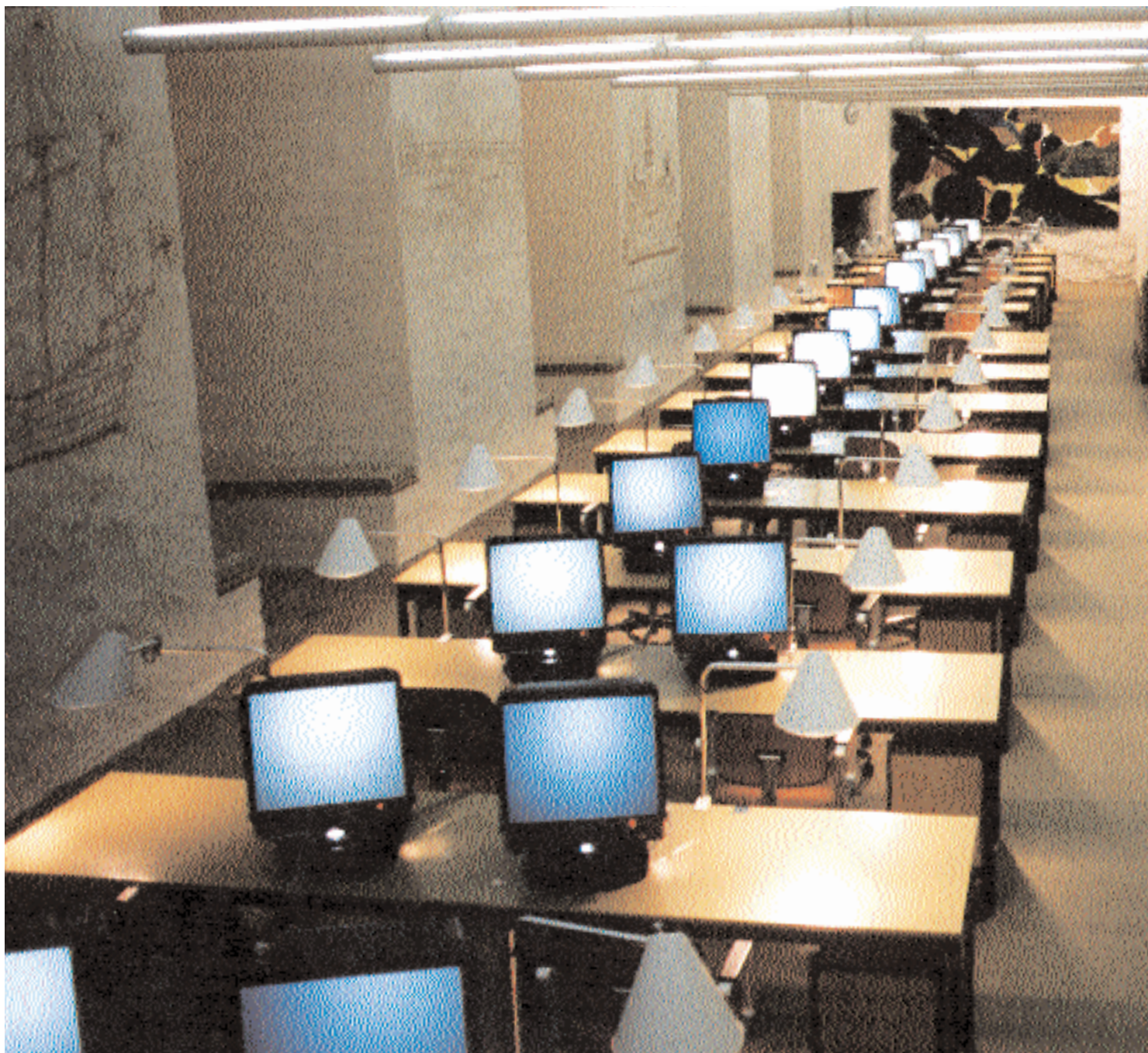
Per Rydberg

Slottsarkitekt för Vadstena slott.

Trådmodell som visar vallens interiör, utdrag ur byggnadsprogram.

I den västra vällen finns i dag en av de största samlingsalarna i Östergötland.

Den 1 oktober 1999 är det 100 år sedan landsarkivet i Vadstena, landets äldsta landsarkiv, officiellt startade sin verksamhet. Detta jubileumsår kommer slottsvallarna i Vadstena att vara återuppförda i sin helhet genom att byggandet av de södra och västra vallarna fullständigas. Arbetet härmed har pågått sedan sommaren 1997 och för landsarkivets del resulterat i fyra nya arkivmagasin (totalt 2 000 kvadratmeter) i halva den södra vällen. År 1984 tog landsarkivet i anspråk nyinredda arkivmagasin i den östra slottsvällen, som uppfördes under åren 1982–1984.

Från och med innevarande år disponerar landsarkivet således arkivutrymmen i cirka halva slottsvällen. Institu-

*Då landsarkivet
lagom till 100-årsjubileet
flyttar in i nya lokaler
i de rekonstruerade
slottsvallarna har ytterligare
ett stort steg tagits bort
från de ovissa och
svårarbetade förhållanden
som landsarkivet under
större delen av sin existens
verkat under.*

tionen har för första gången under sin 100-åriga historia möjlighet att förvara samtliga mottagna arkivbestånd i arkivlokaler som är utförda på ett regelrätt sätt. Reservmagasinen utanför slottsområdet har avvecklats. Stora rikssalen, som är belägen på tredje våningen i den östra delen av slottet och helt olämplig för förvaring av arkiv, har kunnat sägas upp.

Uppförandet av slottsvallarna, inretdandet av en betydande del av dessa med arkivmagasin samt planeringen för en fortsatt arkivmagasinsutbyggnad i vallarna gör att landsarkivets verksamhet och förläggning till Vadstena för första gången under 1900-talet upplevs som tryggad i ett längre tidsper-

T.v. Landsarkivets forskarsal är sedan 1984 förlagd till den så kallade pelarsalen på första våningen i Vadstena slott.

Personalens pausrum efter ombyggnaden 1997. Rummet har tidigare under större delen av 1900-talet fungerat som arkivmagasin för landsarkivet.

Landsarkivet i Vadstena 1899–1999

spektiv. Frågan om förläggningen till Vadstena och landsarkivdistriktets omfattning har under det gångna seklet varit föremål för omfattande och i tid långt utdragna diskussioner, där Linköping och Jönköping har framförts som alternativa förläggningsorter. Under senare tid har tankar om inrättandet av ett landsarkiv i Småland utgjort ett hot om minskning av distriktet. Att de grundläggande förutsättningarna för landsarkivets verksamhet inte varit självklara utgör en väsentlig förklaring till att institutionen under större delen av 1900-talet fått verka i undermåliga lokaler.

Vid verksamhetens start 1899 fick landsarkivet lokaler på våningsplanen

två och tre i den östra delen av Vadstena slott. På våningsplan två inreddes nuvarande föreläsningssalen till ett gemensamt utrymme för forskarsalsfunktionen och arbetsplatser åt landsarkivets tjänstemän. Personalens nuvarande pausrum och de så kallade östgötarummen togs i anspråk som arkivmagasin, liksom Stora rikssalen med angränsande rum på våningsplan tre. Den så kallade pelarsalen på första våningen fick landsarkivet rätt att disponera först under 1950-talet, men i praktiken utnyttjades utrymmet som arkivmagasin redan under 1920-talet.

I slutet av 1950-talet började landsarkivet på allvar ta steget ut i den västra delen av slottet. Successivt kom alla

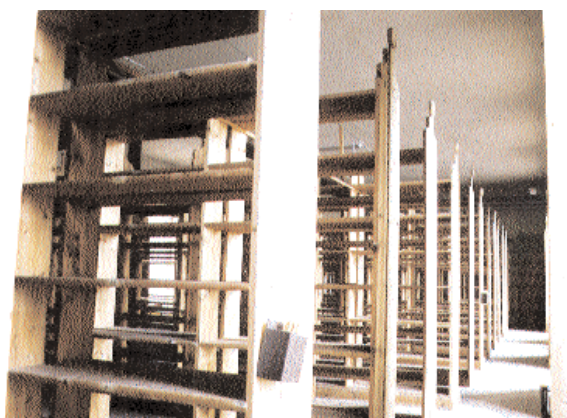
smårum väster om bröllopssalen i våningen två trappor upp och motsvarande rum på tredje våningen att tas i anspråk. Även det så kallade herreköket i bottenvåningen ställdes till landsarkivets disposition.

Bristen på magasinutrymmen gjorde att landsarkivet till slut tvingades söka lokaler utanför slottsområdet. Under 1960-talet togs en filial i anspråk i fastigheten Slottsvakten 1 vid Slottsgatan och 1970 tillkom en reservlokal i en av flyglarna till det så kallade Södra Sjukhuset (Asylen). Samma år kunde landsarkivet börja utnyttja slottets nordöstra rondell som arkivmagasin, där arkivalier som tidigare förvarades i slottets västra del placerades.

*Ett av landsarkivets
fyra nya arkivmagasin i
den södra slottsvallen,
vilka stod inflyttnings-
klara i november 1998.*

*Landsarkivets tjänsterum i
de så kallade östgötarummen.
Första våningen byggdes vid
renoveringen av lands-
arkivets lokaler under den
tidigare delen av 1980-talet,
medan entresolvåningen
utfördes 1996–1997.*

*Stora rikssalen i februari
1999 sedan arkiven som
varit placerade här flyttats
till den södra vällen.*

Landsarkivets problem med otillräckliga och olämpliga arkivmagasin samt omoderna arbetslokaler i slottet åtgärdades först under den tidigare delen av 1980-talet. År 1978 beslöt regeringen definitivt att landsarkivet skulle ligga kvar i Vadstena. År 1982 kom ett officiellt besked om att landsarkivet skulle bli föremål för en om- och tillbyggnad. År 1982–1984 blev första och andra våningarna i slottets östra del samt den nordöstra rondellen föremål för en inre ombyggnad och renovering. Landsarkivet fick härigenom en väl fungerande forskarsal, förlagd till pelarsalen, och på andra våningen moderna utrymmen för administration och föreläsungsverksamhet. I den nordöstra rondellen fick institutionen lokaler för biblioteksverksamhet. Vidare uppfördes en tillbyggnad till slottet i form av en vallbyggnad, som var tänkt som en rekonstruktion av de slottsvallar, vilka fanns före 1800-talets mitt men som revs efter beslut av 1847

års riksdag för att användas vid bygandet av Vadstena hamn.

De ursprungliga planerna att bygga slottsvallarna i sin helhet kunde inte realiseras utan bygget begränsades till uppförandet av den östra vällen och en mindre del av den södra. I den östra vällen fick landsarkivet – som ovan nämnts – arkivmagasin, men även lokaler för bokbinderi och konservering. Begränsningen av vallutbyggnaden medförde att landsarkivet måste behålla Stora rikssalen som arkivmagasin och reservlokalen vid Slottsgatan. I början av 1990-talet blev det nödvändigt att komplettera med reservlokaler i Greiffska industrifastigheten i Vadstena och det i staden centralt belägna Odd Fellows hus.

Frågan om en fullständig utbyggnad av slottsvallarna diskuterades under senare delen av 1980-talet och början av 1990-talet. Beslut i ärendet lät vänta på sig, då frågan om inrättandet av ett landsarkiv i Växjö eller Kalmar hade

aktualiserats. År 1994 tog statsmakterna ställning för att landsarkivorganisationen skulle förstärkas genom att Värmlandsarkiv i Karlstad skulle få landsarkivs uppgifter inom Värmlands län. Detta sågs som mindre kostsamt

än alternativet att inrätta ett nytt landsarkiv i Småland. Samma år beslöt riksdagen att uppmana regeringen att snarast återuppföra slottsvallarna i sin helhet. Något senare – i juni 1994 – anslög regeringen 60 miljoner kronor för

ett färdigställande av slottsvallarna. Efter genomförda arkeologiska utgrävningar på slottets borggård och ett stort projekteringsarbete kunde byggverksamheten starta sommaren 1997; en verksamhet som för landsarkivets del

resulterade i en lyckosam långsiktig lösning vad gäller behovet av godtagbara och rationellt fungerande arkivlokaler. ■

*Roland Persson
Landsarkivarie och chef för landsarkivet i Vadstena.*

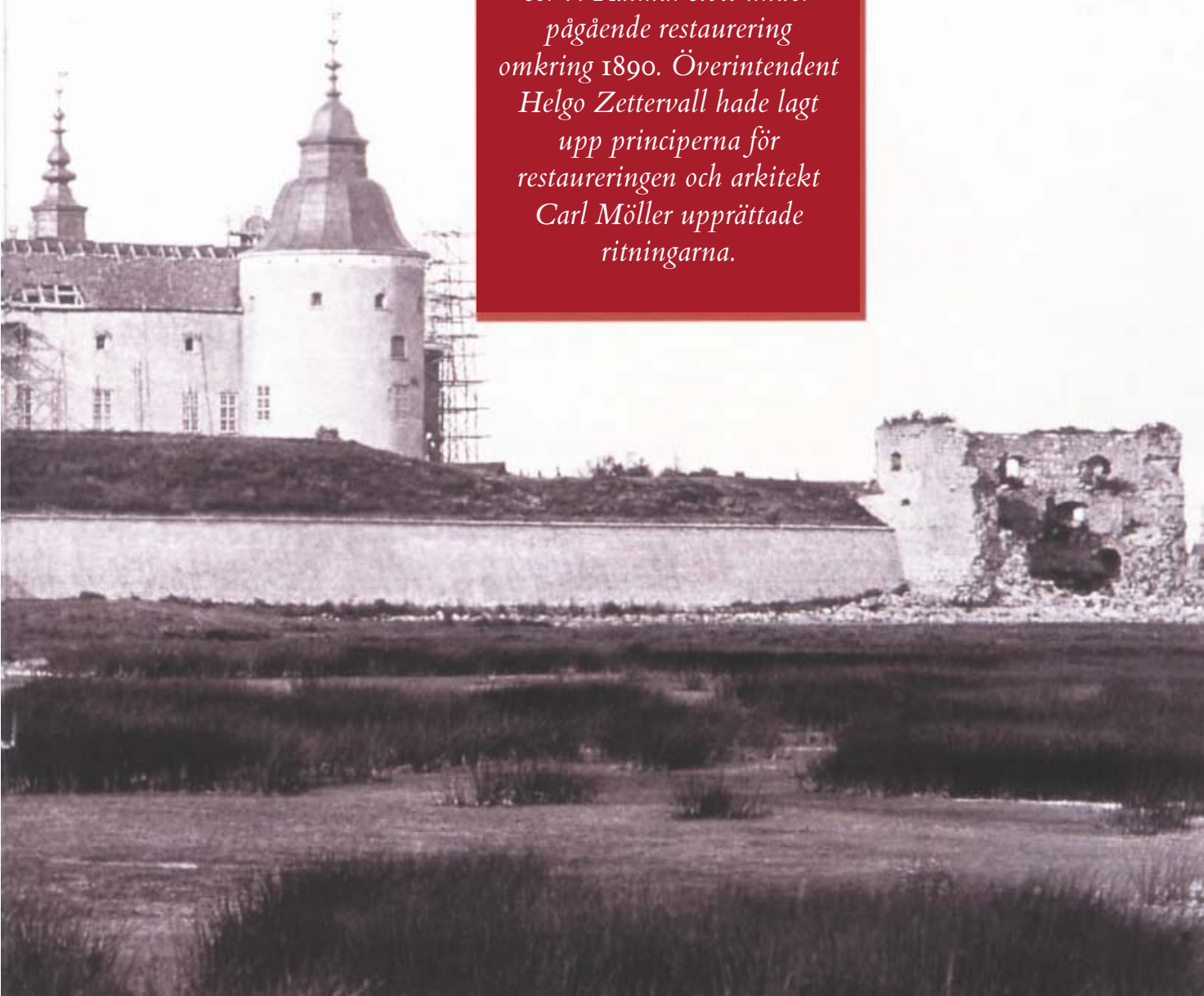
SLOTTSRESTAURERINGAR
I ETT HUNDRAÅRIGT PERSPEKTIV

Från Kalmar slott

till Vadstena slott

Förändringen av Vadstena slott bör ses i perspektiv av det senaste århundradets förhållningssätt till restaureringar. På bilden ser vi Kalmar slott under pågående restaurering omkring 1890. Överintendent Helgo Zettervall hade lagt upp principerna för restaureringen och arkitekt Carl Möller upprättade ritningarna.

Över. Före det sena 1800-talets stora restaurering var Kalmar slott förfallet. Det fanns till och med tankar på att flytta delar av den fasta inredningen till Gripsholm.

Under. Kalmar slott i dag.

De stora rekonstruktionsarbeten som precis genomförts vid Vadstena slott har i stort sett inte väckt någon offentlig debatt. Vallar och fyrkantstorn har byggts upp, vilket helt förändrar den slottsanläggning som vi lärt känna och som i stort sett varit oförändrad i nära hundrafemtio år. Och detta har man gjort med landets främsta renässansslott, med ett nationalmonument. Men ingen har reagerat. Hade ett liknande projekt genomförts i någon av våra tre storstäder kan vi vara säkra på att debattens vågor gått höga. Bristen på diskussion blir därmed en pinsam spegling av hur oerhört fokuserad den

offentliga debatten är till storstadsregionerna.

Hur ska vi då värdera förändringen av Vadstena slott? I vilket perspektiv ska åtgärderna bedömas? Låt oss betrakta ett antal tidigare genomförda slottsrestaureringar för att bättre se sammanhangen.

Kalmar slott – en restaurering i Viollet-le-Ducs anda

Samtidigt som vallarna revs kring det förfallna Vadstena slott vid mitten av 1800-talet fördes diskussioner om vad

som skulle ske med det likaså förfallna Kalmar slott. Tankar fanns på att flytta ut flera av de historiska rumsinredningarna till «något annat, såsom nationalmonument bättre bibehållet slott, företrädesvis Gripsholm, vareft en passande och ungefärligen samåldrig omgivning för de gamla konstverken ej heller skulle saknas».

Det blev Fredrik Wilhelm Scholander som satte punkt för tankarna på förflyttning och det blev också han som kom att inleda restaureringsarbetena. År 1856 lämnade han in sitt förslag till restaurering av Kungsgemaket, vilket stod färdigt 1861. Han upprättade också förslag till ett «restaurationsförsök» av exteriören, vilket dock aldrig kom till utförande. Scholanders arbete och synsätt präglades av det stora inflytande som den franske arkitekten Viollet-le-Duc utövade på sin samtid. Den svenske arkitekt som allra tydligast gjorde sig till förespråkare för den franske kollegans ideal var annars Scholanders elev Helgo Zettervall, och det blev också han som tjugo år senare kom att fortsätta restaureringen av Kalmar slott.

Incitamentet till slottets yttre restaurering kom från den begäran som landshövding Edelstam år 1881 ställde till Överintendentsämbetet om «ny takbetäckning å slottsbyggnaden». Överintendenten var Helgo Zettervall och han skrev 1882 ett «P. M. med anledning af mitt förslag till iståndsättande af vattentaken på Kalmar slott, jemte dermed sammanhängande påmurning å trenne af de fem tornen, listers inläggning, torntakens omkonstruerande m.m.». Det var Zettervall som angav ramarna och principerna för restaureringsarbetena, men det var arkitekten Carl Möller som ansvarade för upprättandet av ritningar och övriga handlingar. Arbetena sattes igång 1885 och sex år senare hade slottet fått den silhuett det än i dag har.

Men vallar, vallgrav och övrigt befästningsverk var ännu förfallna. Det dröjde fram till 1919, då professor Martin Olsson fick i uppdrag att ansvara för slottsanläggningens fortsatta restaurering, innan man satte igång med att bland annat restaurera vallar, vallgrav, bro och vindbrygga. Arbetena pågick fram till 1941. Så blev slottet åter kringflutet av vatten. Därmed var

slottsanläggningens yttre, både avseende slottsbyggnad och försvarsverk, till sina väsentligaste delar återställda.

Gripsholms slott – från romantisk historicism till byggnadsarkeologisk saklighet

När den unge Fredrik Lilljekvist på konstakademiens elevutställning år 1887 presenterade tre ritningar till restaurering av Gripsholms slott, mottogs detta mycket positivt. Stämningarna i tiden fångades skickligt upp av Lilljekvists förslag, vars främste pådrivare var Gustaf Upmark d.ä., intendent vid Nationalmuseum. Porträttsamlingen vid Gripsholms slott hade några år tidigare kommit att bli Nationalmuseets ansvar och Upmark ville iordningställa Gripsholm som ett museum för porträttkonst, i enlighet med sin tids museala ideal.

Museitanken förenades med önskan att återskapa slottets fortifikatoriska borgkaraktär, vilken till stor del gått förlorad, särskilt genom 1700-talets förändringar. Lilljekvist formulerade målsättningen med den yttre restaureringen sålunda: ”Det yttre bör, så vidt möjligt är, återställas sådant det tedde sig vid 1500-talets slut, då Vasa-Konungarnes byggnadsarbeten voro avslutade, gifvande äfven en generel bild af en konungaboning under det 16:de århundradet. Alla tillbyggnader och ändringar som skett efter år 1600, hafva hvarken arkitektoniskt eller historiskt intresse och skämma mer eller mindre slottets utseende, hvarför man lugnt kunde aflägsna dem ... ».

Helt i linje med denna målsättning föreslog Lilljekvist att den i sent 1700-tal uppförda Kavaljersflygeln skulle rivas och ersättas med en rekonstruktion av en skansmur. Flygeln var vid denna tid endast ca hundra år gammal och betraktades under det sena 1800-talet som alltför enkel och grov. Någon rivning blev det nu inte, och det får vi vara tacksamma för, eftersom byggnaden rymmer några av de mest orörda och charmfulla 1700-talsinteriorer vi har i landet.

Men i övrigt kom stora delar av Lilljekvists restaureringsförslag att genomföras under åren 1892–1903. Högslottet

byggdes på med en våning in mot inre borggården, vilket var ett återställande av byggnadsvolymerna såsom de tedde sig före det tidiga 1700-talets förändringar. Fasaderna mot inre borggården fick en livfull utformning med dekormålade fasader, gavelmotiv, takkupor och karnap ovan huvudentréns fritrappa. En del av detta baserades på kunskap om delar som faktiskt funnits, annat var rent estetiska tillägg. Borggården kompletterades med en brunn. Fängelsetornet förhöjdes något och fick en ny huv. Vallgraven grävdes ut och en ny vindbrygga byggdes.

Lilljekvists inre borggård överlevde i sextiotvå år. 1965 restes ställningar och den dekormålade putsen knackades ner för att frilägga vasatidens tegelmurverk. Att man samtidigt avlägsnade en stor del av vasatidens puts talade man tyst om. Gavelmotiv, takkupor och brunnen på gården avlägsnades likaså. Initiativtagare till denna byggnadsarkeologiskt inriktade restaurering var Per Olof Westlund vid Riksantikvarieämbetet och slottsarkitekten Hakon Ahlberg. Den senare motiverade åtgärderna i ett «PM angående restaurering av inre borggården» där han skrev: «Åtgärden avser icke rekonstruktion eller återställande till något tidigare skede. Syftet är närmast att avlägsna störande och uppen-

Över. Inre borggården på Gripsholms slott omkring 1870. I början av 1700-talet revs en våning mot gården och i början av 1800-talet målades putsfasaderna med tegeldekor.

Mitten. Borggården efter Fredrik Lilljekvists stora restaurering vid sekelskiftet. Fasaderna har höjts en våning och försetts med ljus puts med dekormåleri runt fönster och takfot.

Under. Åren 1965–67 knackades all puts ner vid en byggnadsarkeologisk restaurering. Då försvann för alltid vasatidens puts.

bart estetiskt eller historiskt omotiverade tillsatser ...». Ahlberg behöll dock karnapet, eftersom det fungerade som regnskydd över fritrappan och dessutom var «... i och för sig [...] ur arkitektonisk synpunkt väl komponerat ...». Sålunda färdigställdes 1967 slottets

Örebro slott så som det tedde sig efter Carl Hårlemans ombyggnad vid 1700-talets mitt.

Åren 1897–1900 restaurerades slottet efter ritningar av arkitekten Tor Thorén. Två av rundtornen höjdes och alla fick nya huvar. Fasadputsen knackades ner, ny trappgavel byggdes med mera.

borggårdsfasad, nu i oputsat murverk som det troligen aldrig tidigare haft.

Örebro slott – iscensättandet av den romantiska försvarsborgen

Samtidigt som restaureringen av Gripsholms slott pågick, genomfördes åren 1897–1900 en liknande restaurering av Örebro slott. Denna hade före-

gått av flera framtagna men ej genomförda projekt, till exempel det i början på 1880-talet presenterade förslaget av arkitekten Axel Herman Hägg, bosatt i England. Han hade ett nära samarbete med den i Örebro verksamme arkitekten och läraren Adolf Kjellström. Hägg tänkte sig en slottsanläggning med höjda hörntorn och däremellan lägre krenelerade byggnadsdelar.

Den som slutligen fick uppdraget att restaurera Örebro slott var arkitekten Tor Thorén. Hans förslag var inte lika storvulet som Häggs, vilket innebär att det ur ekonomisk synpunkt var betydligt lättare att genomföra. Ändå var det en skicklig omgestaltning som Thorén iscensatte. Den yttre gestalt som slottet fick omkring 1760, i huvudsak efter ritningar av Carl Hårleman, ersattes nu med drömmen om vasaborgen. Två av rundtornen höjdes och alla fyra tornen fick nya kupoltak. Ytterfasadernas ljusa puts knackades bort för att framhäva den rustika naturstensfasaden. Huvudportalen fick ny omfattning och ovan densamma bröts takfotens horisontal av en nybyggd trappgavel.

I och med Thoréns restaurering har Örebro slott vid sekelskiftet i stort sett fått den yttre gestalt vi i dag fortfarande upplever. Undantaget är fasaderna mot borggården, som inte blev åtgärdade förrän 1957–58. Då knackas även putsen på dessa fasader bort, men kanske mer utifrån det byggnadsarkeologiska synsätt som också kom att tillämpas på Gripsholms inre borggård några år senare. Ideologierna varierar, men i Örebro låter sig sekelskiftets nationalromantiska iscensättningar väl förenas med den byggnadsarkeologiska dokumentationsivern ett drygt halvsekel senare.

Tyresö slott – markis Lagergrens drömslott förverkligas

Redan 1863, ungefär samtidigt som Scholander håller på att arbeta med förslag till Kalmar slott, lades historiserande restaureringsförslag fram för Tyresö slott. Det var dåvarande ägaren advokatfiskal Gustaf Hörstadius som gav arkitekten J. E. Söderlund uppdraget. Det mynnade ut i en ombyggnad där de bägge tornen försågs med volutförsedda skulpturala renässansgavlar

och huvudportal och fönster fick nya omfattningar efter förebild bland annat från Tidö slott.

Ett mer samlat grepp på hela slotts- anläggningens omgestaltning togs mot slutet av 1800-talet. År 1892 inköptes Tyresö slott av markis Claes Lagergren. Han var en färgstark kosmopolit, aktiv katolik, utnämnd till påvlig kammarherre och markis, som genom arv och giftermål byggt upp en stor förmögenhet. Med hjälp av arkitekten Isak Gustaf Clason omsatte han en stor del av denna förmögenhet i omfattande restaurerings- och ombyggnadsarbeten av Tyresö slottsanläggning. Dessa pågick ända fram till markisens död 1930.

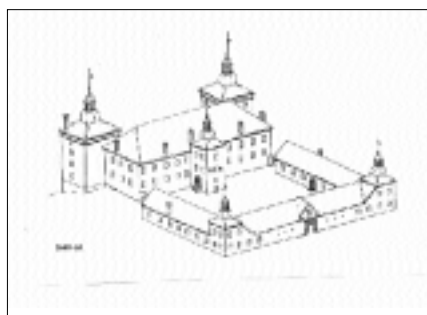
Lagergrens och Clasons ambitioner förenades i en nationalromantisk iver att omdana Tyresö slott till en magnifik och vacker mötesplats för sekelskiftets kulturliv. Här umgicks bland andra Verner von Heidenstam, Richard Bergh, Carl Snoilsky och prins Eugen. Successivt växte den nya slotts- anläggningen fram. Arkitekt Söderlunds torngavlar ersattes med nya i barockstil, en ny portal i sandsten höggs, flyglarna byggdes på med en våning och försågs med avslutande torn och en tillbyggnad mot östra flygeln ramade in en liten romantisk gård. På västra sidan anlades en medelhavsinspire- rad terrassanläggning i flera nivåer. Ännu i slutet av 1920-talet byggdes nya torn som sammanband flyglarna med själva slottet.

När markisen gick bort 1930, visade det sig att han testamenterat Tyresö slott till Nordiska museet, som fortfarande äger slotts- anläggningen. En restaurering har nyligen genomförts åren 1993–97, med syfte att återskapa markis Claes Lagergrens hem och miljö. Åt-

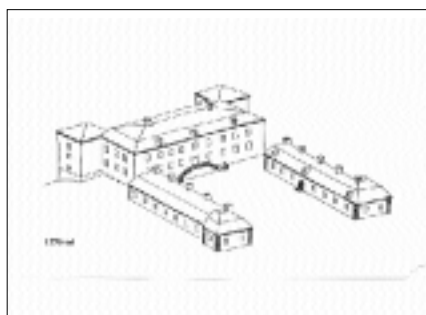

Över. Tyresö slott omkring 1830. Målningen hänger i slottet och visar det utseende anläggningen fick på 1770-talet, med bland annat brutna mansardtak.

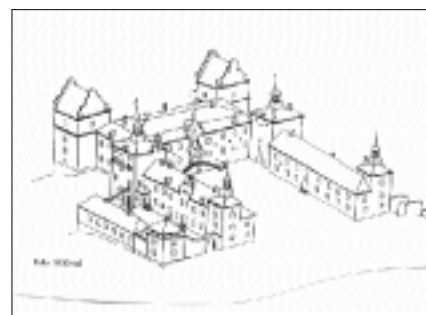
Under. Markis Claes Lagergren anlidade arkitekten Isak Gustaf Clason för att omgestalta slottet. Arbetena pågick från 1890-talet ända fram till markisens död 1930.

Tyresö slott på 1640-talet.

Slottet på 1770-talet.

Slottet på 1930-talet. Samtliga illustrationer från Projekt Byggnads- värld, KTH Arkitekturstektionen 1993.

gärderna har omfattat allt från fasad- och takarbeten till en konservering av samtliga inventarier och en återmöblering av sekelskifteshemmet.

Vadstena slott – en scenografisk rekonstruktion

I början av 1800-talet stod Vadstena slottsanläggning starkt förfallen. Vallarnas stödmurar var delvis raserade. Fyrkantstornen inne på borggården revs på 1820-talet och ungefär trettio år senare revs även jordvallarna. Men precis som man vid 1800-talets mitt in-

ledde restaureringsarbeten på Kalmar slott gjordes detsamma några år senare på Vadstena slott. Och även denna gång var Fredrik Wilhelm Scholander inblandad. Han satte igång att mäta upp slottet och gjorde noteringar om att det tegel som fanns här och var i slottsbyggnadens murverk skulle bytas mot kalksten. Så skedde också succesivt under 1800-talets andra hälft, då med största sannolikhet putsen också avlägsnades. Vid sekelskiftet blev slottets oputsade stenfasader en inspirationskälla för tidens nationalromantiska arkitekter. Kanske var det just Vadstenas slottsfasader som påverkade

arkitekt Thorén att knacka bort putsen på Örebro slott?

Men ett slott med vallgrav utan vallar upplevdes som både ofärdigt och ovärdigt.

Arkitekten Erik Lundberg gav i boken *Vadstena slott*, utgiven 1940, uttryck för detta: «Måhända kunna vi i framtiden få glädja oss åt en i sin helhet återställd vallgördel. Då vore Vadstenaslottets pånyttfödelse genomförd.» År 1939 hade riksdagen beslutat om att vallar skulle byggas vid slottet. Förslagsritningarna var framtagna av arkitekten Erik Fant och vallarna var tänkta att innehålla arkiv. Fant hade även med små låga fyrkantsbyggnader. Krigsutbrottet samma år gjorde dock att planerna lades på is.

Det kom att dröja ända in på 1970-talet innan planerna på vallar och arkiv åter aktiverades. Slottsarkitekten Nils Ahrbom tog då fram förslag på vallar utförda i betong och rymmande arkivlokaler. Några fyrkantstorn fanns ej med. Den östra vallen uppfördes också åren 1982-84 för landsarkivet, men därvid stannade det hela av. Utvändigt bekläddes betongkonstruktionen med tunna skalmurar i kalksten och kontreforlägen markerades med förtagningar i murverket. På vallens ovansida lades grästorv. In mot borggården fick fasa-

Över. Vadstena slott utan vallarna, som revs omkring 1850. Ungefär trettio år tidigare hade fyrkantstornen rivits.

Under. Vadstena slott i dag, med nyuppförda vallar och fyrkantstorn.

derna en medvetet modern gestaltning.

År 1994 fattade riksdagen beslut om att de resterande delarna av vallarna vid Vadstena slott skulle återuppföras. Detta var bara tio år efter att landsarkivet flyttat in och det kan därmed synas som en relativt okomplicerad uppgift att slutföra Ahrboms projekt. Men attityder ändras snabbt och det som antikvarier och arkitekt då var överens om, passar inte dagens synsätt. Nu handlar det om att så trovärdigt som möjligt iscensätta vallar och fyrkantstorn såsom man uppfattar att de verkligen sett ut, även om moderna konstruktioner och utrymmen döljs därbakom. Den av Ahrbom uppförda vallen får dock vara kvar. För att skydda slottsbyggnadens bägge praktportaler har en ny, tidigare ej existerande tillfart till borggården initierats av de antikvariska myndigheterna. Detta innebär en ny öppning genom vallen mot väster och en ny öppningsbar träbro över västra vallgraven.

Slottsarkitekt Per Rydberg har spelat en betydelsefull roll vid framtagandet av den mycket utförliga programhandling som legat till grund för projekteringsarbetet. Han har också med sitt samlade omdöme och sin analysförmåga förmått stå emot ett antal mer ytligt underbyggda teoribildningar under resans gång. Projekterande arkitekter för vallar och fyrkantstorn har varit van Mierop & Beliaeff.

Så håller den omfattande och märkliga scenografiska rekonstruktionen av Vadstena slottsanläggning på att färdigställas. Med stort allvar har historiskt arkivmaterial och äldre avbildningar nyttjats för beslut om hur den yttre rekonstruktionen ska te sig. Man når också mycket långt i att återskapa en trovärdig historisk bild av slottsanläggningens yttre mot vallgraven och inre mot borggården. Och framför allt återställs det gamla rörelsemönstret inom slottsanläggningen. Gamla dörröppningar återfår sina roller och leder besökaren vidare, i stället för att vara avsnörda återvändsgränder.

Ändå haltar helhetsupplevelsen. Att bygga nya vallar och fyrkantstorn som ett försök till utvärdig rekonstruktion av en äldre situation är kanske möjligt om man är tillräckligt säker på det tidigare utförandet. Men nu har man

hamnat i den situationen att samtidigt som Fyrkanternas fasadkulör och takmaterial på ett enligt min uppfattning rimligt sätt försökt anpassas till huvudslottets yttre med de förändringar som skedde vid 1800-talets slut, så utgår vallarna med sin lutning och sina embrasyrer snarare från det sena 1600-talets tillstånd. Därtill kommer den nya verksamhetens praktiska behov. Jag tänker då främst på den nya genomfarten genom vallen med sitt ljusschakt och sitt runda fönsteröga mot väster, infällda armaturer och obearbetade vattenutkastare i de vallmurar som söker se gamla ut. Alla dessa delar är gestaltade som 'moderna ingrepp' i den 'historiska byggnadsmassan'. Och ändå är allt byggt precis samtidigt.

Enligt min uppfattning känns det som man krånglat till det för sig i onödan. Önskan att hålla isär den 'sanna' rekonstruktionen från de nya behoven blir en väl teoretisk tankekonstruktion. Den fysiska gestaltningen av denna självvalda konflikt övertygar inte utan blir just konfliktfylld. De moderna behoven i relation till den korrekta rekonstruktionen ursäktas med en övertydlig gestaltning av 'intrång', så att de inte ska kunna missuppfattas som rekonstruktionsförsök. Den ytliga devisen «Vår tid måste också få synas» kan anas i bakgrundsresonemangen. Nog kommer vår tid att synas alltid. Hela vallprojektet är en nybyggd scenografi från 1990-talet och kommer att uppfattas så av eftervärlden. Då känns Rydbergs nya klaffbro som en mer framkomlig väg. Även om den i min mening är lite väl traditionellt gestaltad, finns där ändå idén om en komplettering med ett modernt och tekniskt genomtänkt spännverk i stål på ovansidan. Den visar på möjligheten att det nya inspireras av kunskapen om det gamla.

Vid komplettering av kulturhistoriskt värdefulla byggnader måste historien alltid vara utgångspunkt men den kan nyttjas självständigt vid ny gestaltning. Rätt tillämpad kan en sådan attityd leda till lustfyllda nytillskott, som samtidigt relaterar sig till, och på sitt sätt kommenterar, det redan existerande. Men de nya tilläggen vid Vadstena slott präglas enligt min mening tyvärr mer av plikt än av lust.

Är de stora rekonstruktionerna på väg tillbaka?

Vid tiden kring det förra sekelskiftet pågick flera större historiserande rekonstruktioner. Det som rekonstruerades var många gånger en tänkt idealsituation för byggnadsobjektet, där nationella och romantiserande inslag vägde tungt. Hur byggnadsverket verkligen tett sig blev därmed inte ensamt avgörande. Detta förhållningssätt karakteriserar insatserna på slottsanläggningarna i Kalmar, Gripsholm, Örebro och Tyresö. På den senare höll man ännu vid slutet av 1920-talet på att uppföra nya tornkroppar.

Nu är vi framme vid nästa sekelskifte och den stora rekonstruktionen vid Vadstena slottsanläggning är precis avslutad. Sedan slutet av 1930-talet har vallprojektet existerat, och för vår tids aktörer har det gällt att avsluta ett sen tidigare redan påbörjat projekt. Frågan om att utföra någon form av rekonstruktion fanns redan på dagordningen. Ett imponerande forskningsarbete har genomförts som underlag för programskrivning. Det färdiga resultatet visar ändå på vilken krävande och grannliga uppgift det varit frågan om, och hur svårt det är att lyckas fullt ut.

Nu börjar det dyka upp fler rekonstruktionstankar i våra kulturhistoriska anläggningar runt om i landet. Vid Gunnebo slott har man till och med byggt upp en byggnad som aldrig existerat, men som en gång var tänkt att existera. Och vid Svartsjö slott lär det finnas vissa tankar på att återuppföra de flyglar som sedan länge varit borta. I detta finns en uppenbar fara.

Är en byggnad sedan länge borta, då är det ett mycket stort ansvar att väcka frågan om dess återuppförande. Det får inte bli så enkelt att en försvunnen historiskt värdefull byggnad alltid kan motivera en återuppbyggnad, en uppgift som kräver både stor kulturhistorisk erfarenhet och stor arkitektonisk mognad. Risken blir annars att verkliga eller påstådda behov av nybyggnad inom kulturhistoriska anläggningar görs rumsrena med hjälp av historiska rekonstruktioner. ■

Jan Lisinski

Verksam vid Arksam arkitektkontor,
professor i restaureringskonst
och slottsarkitekt vid Drottningholm.

Från vision till verklighet

För större byggprojekt har Fastighetsverket en enhet med projektledare och specialistkunskap inom bland annat kalkyl, upphandling, bygg och installationer. Bemanningen för Vadstena-projektet har varit en medvetet liten organisation med projektledare och medverkande specialister från Fastighetsverket. Biträdande projektledare och byggleddare har arbetat på konsultbasis. I projektledningen har även slottsarkitekten ingått. Det har inneburit korta beslutsvägar inom projektorganisationen. Policyn har varit att konsulter såväl som entreprenörer ska ha egen kontroll över sitt arbete. Fastighetsverket har genomfört kvalitetsrevisioner av arbetena och en uttalad ambition har varit att kontinuerligt stämma av projektet i förhållande till tider och ekonomi.

Att leda ett byggprojekt av slottsvallsprojektets omfattning har inneburit att ständigt ställas inför nya utmaningar. Att styra projektet inom uppsatta ekonomiska ramar och tider har varit avgörande för projektets genomförande.

Målsättning

Regeringens uppdrag var att bygga vallar och detta uppdrag omsattes i en målbeskrivning som innebar att en kulturhistorisk och arkitektonisk tolk-

ning av de planerade vallarna och tornen gjordes. Materialval och tekniskt utförande penetrerades. Här skulle hantverksmässigt utförande kopplas till rationella produktionsmetoder och dessutom skulle erfarenheter av den tidigare vallutbyggnaden inhämtas. Det gällde att ha ett flerhundraårigt byggnadsperspektiv både bakåt och framåt i tiden. Målsättningen var att utformningen skulle vara anpassad både för de nuvarande och de tänkta framtida verksamheterna med avseende på bra lokallösningar, säkerhet och ekonomi.

Att styra projektet inom uppsatta ekonomiska ramar och tider var helt avgörande för hur projektet skulle fortskrida.

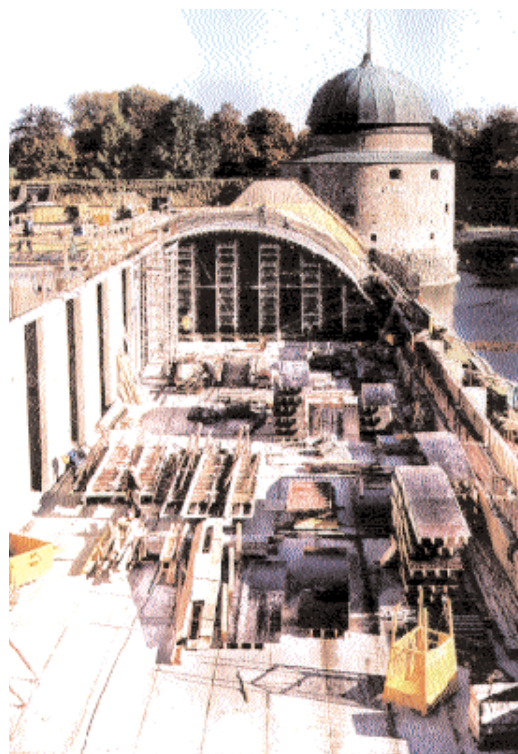
Att beställa arbeten

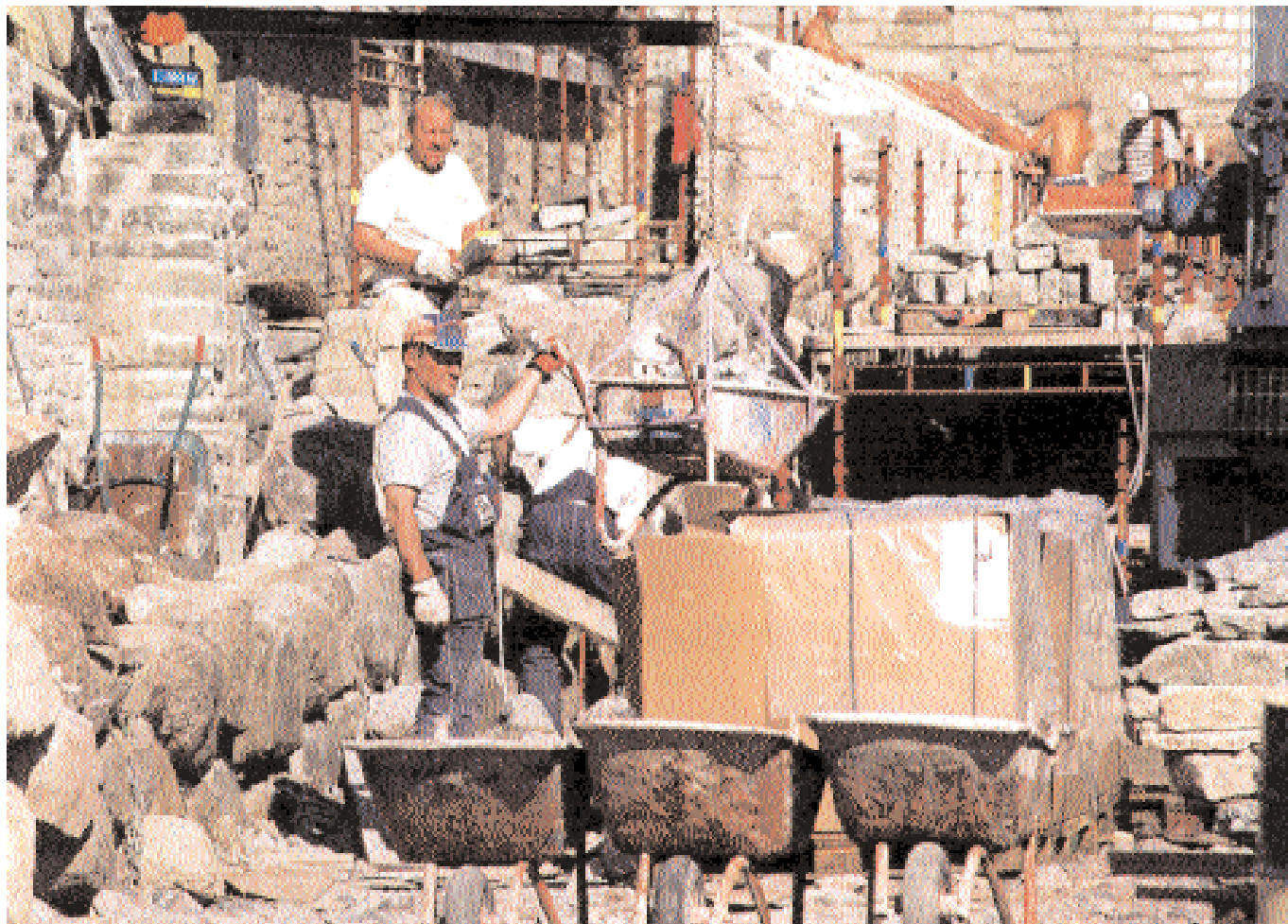
Alla arbeten är upphandlade i konkurrens enligt lagen om offentlig upp-

Visionen börjar ta form. Fyrkantstornen är murade och vallarna är färdiga att kläs in med sten och gräs.

Valven göts mot formar som flyttades efter hand. Varje gjutetapp tog cirka 15 till 17 timmar och arbetet måste därför bedrivas även under sena timmar.

Det krävs mycket pusslande och hantverksskicklighet för att sammanfoga de oregelbundna stenarna så att de passar väl mot varandra.

handling, LOU. Det betyder inte att det är den lägsta anbudssumman man väljer utan de bästa konsulterna till rätt pris. Bygget är upphandlat med en sammanhållande entreprenör, generalentreprenör, som gjort grundläggningen och gjutit valven. Den kostnadskrävande grundläggningen har alltid ett flertal osäkerhetsmoment eftersom man aldrig vet vad man stöter på i marken. Den och de tekniskt komplicerade valven skulle kunna påverka kostnaden. De andra arbetena, delentreprenaderna, att bygga torn, inredning av vallarna, stenarbeten, markarbeten och installationer upphandlades senare. Konsulterna var med och projekterade under tiden bygget pågick vilket gjorde det lättare att följa upp varje pågående del.

Att genomföra grundläggningen gick bra. Vädret var fint och inga oväntade konstigheter kom fram då vi röjde av marken. Byggaren utvecklade en bra produktionsteknik för att bygga de stora valven och vi hade god ekonomisk överblick över projektet. Med denna vetskap beslutade vi att projek-

tera färdigt och upphandla tornen.

De arkeologiska arbetena utfördes under en mycket intensiv sommar och senhöst två år innan byggproduktionen kom igång. Resultatet av utgrävningarna och beslut om vilka fornlämningar som skulle bevaras kunde därför inarbetas i konsulternas bygghandlingar.

Gustav Vasas privet (avloppstunnel) med förbindelse till vallgraven visade sig vara relativt oskadad och det beslöts därför i ett tidigt skede att den skulle bevaras och kunna visas. Medeltidsgatorna, Storgatan och Sjögatan, kom i dagen och Sjögatan finns nu bevarad i turistbyråns nya lokaler. Det finns en intressekonflikt i hur mycket som ska lämnas kvar och hur mycket som ska grävas bort för att ge ytterligare kunskap vid en arkeologisk undersökning. I dag vilar dock västra tornet och vallens borggårdsmurar på den gamla outgrävda grundläggningen.

Gammal och ny teknik

Grundläggning utan pålning var en av de första strategiska utredningarna som påbörjades. Utgångspunkten var

att eftersom det tidigare funnits vall och torn så borde marken vara tillräckligt tillplattad för att åter kunna bära vallen och tornet. Fördelen var även att man hade goda förutsättningar att bevara de fornlämningar man beslutat sig för att ha kvar. Mot metoden talade att man på 1980-talet beslutat gräva bort marken och bygga den nya vallen på en pålad konstruktion.

Konstruktionen ovan grunden skulle kunna utföras på samma sätt som på 1980-talet i armerad betong och skräddarsydd till en verksamhet. Men i vår målbeskrivning fanns orden långsiktighet och generalitet. Därför var en armerad konstruktion, som på sikt kan rosta, olämplig. Generalitet innebär att lokaler utformas så att man kan förändra dem efter olika behov över tiden. Detta talade för att utforma lokalerna som stora valvslagna rum.

Tornen, om de skulle uppföras, borde byggas i fullmursteknik i tegel. Väggarna skulle bli upp mot en meter tjocka och frågan var om grunden skulle hålla. Hur skulle man dessutom göra med den östra 80-talsvallen som

inte var anpassad för något framtida torn? Arkitektoniskt och kulturhistoriskt var tornen väl motiverade, detta trots att den exakta funktionen av tornen aldrig kunnat klarläggas. Det vi däremot med säkerhet vet är att dessa fyrkantstorn uppfördes samtidigt som vallarna anlades.

Systemhandlingar

Systemhandlingar tas fram från en helhetslösning där man delar upp arbetet i lämpliga proportioner. Vi började med grundläggning och principen för valvslagning – det vi var säkra på. Vi hade dessutom, med inspiration från Danmark och Tyskland, hämtat en metod för hur man skulle förvara arkivalier. Denna teknik bygger på att temperatur och fukthalt tillåts variera i ett visst intervall men under mycket lång tid. De tänkta mycket tjocka valvväggarna lämpar sig bra som temperaturutjämnare. Valven ritades 95 respektive 85 meter långa. Höjden sattes till 8 meter och bredden till 12 meter. För att emottå kraften från bågen så den inte säckade ihop konstruerades ett antal mindre tvärvalv lika höga men 6 meter breda och 12 meter långa. Dessutom hölls valven ihop med dragstag i grunden. I hörnen ursparades tråg för att i framtiden kunna mura tornen helt fritt från valven, eller om man inte hade råd, bygga över dem.

Ritningarna och beskrivningarna delades upp i nio olika entreprenader med, förutom grundläggning och valv, speciella entreprenader för torn och valvens inredning, stenarbeten, markarbeten och installationer.

Rätt pris till rätt entreprenör innebär att utarbeta tydliga handlingar. Trots det mycket ovanliga projektet så inhämtades fasta priser.

Hantverk i industriell produktion

Grundläggningen genomfördes under sommaren och den tidiga hösten 1997. De bärande jordlagren för grundsulorna stämde med de geotekniska undersökningarna och efter att ha övervunnit konstruktiva problem för hur man ska klara bjälklaget över 'privetet' kunde arbetena med de gjutna valven påbörjas. Valven som göts skulle vara konstruerade så att de kunde fungera utan armering. De armerades därför

måttligt. Detta, och att järnen var placerade långt inne i betongen, var något nytt för anläggarna. Vid halvsextiden en oktobermorgon påbörjades den första gjutningen, cirka 12 meter lång. Vid halvniotiden på kvällen var arbetet avslutat. Gjutningen var tvungen att ske i en följd och då hade cirka 35 betongbilar kontinuerligt levererat över 350 ton betong. Så upprepades en gjutning per vecka i över ett halvårs tid. Detta arbete har ställt stora krav på anläggningshantverkaren och tillämpningen av modern produktionsteknik. Ett anläggningsarbete med 'moderna' kyrkvalv på högsta nivå.

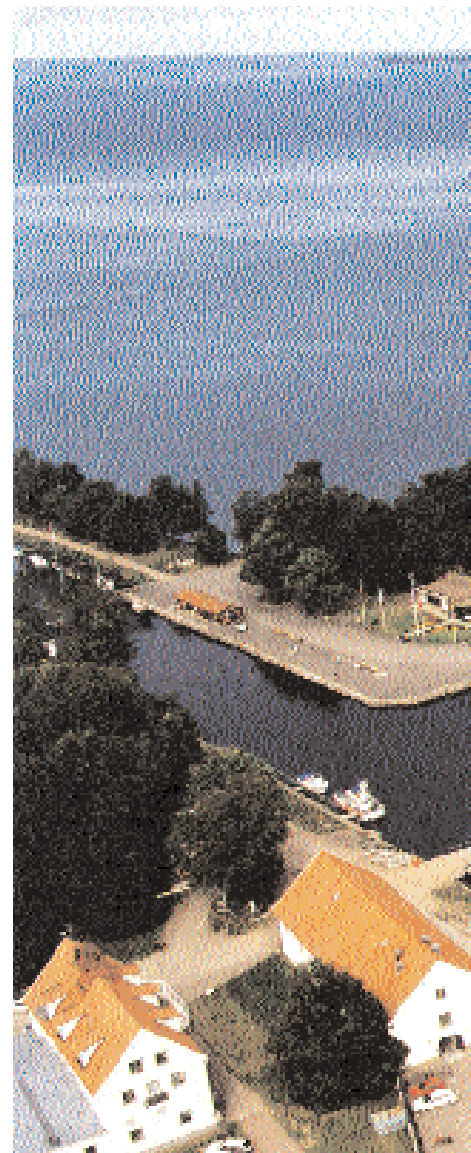
Tornen

Det västra tornet har byggts på samma sätt som tornen uppförda på 1550-talet. Väggarna är 0,75 m tjocka i bottenvåningen. De är murade med stortegel från Bältarbro tegelbruk i Dalarna och står på den gamla grundläggningen. Takstolarna är sammansatta av timmer och golven bärs av kraftiga träbjälkar. Tornen är över 20 meter höga. Det västra är utfört som en rekonstruktion i material och teknik, det östra är lättare för att kunna stå på betongvallen från 1980-talet, men till utseendet är de lika. Tornen ingår nu som en naturlig del av det nyskapade borggårdsrummet. Det nya östra tornet ger en bra övergång mellan vallen från 1980-talet och den anslutande nya södra vallen. Dessutom har det blivit vackra lokaler i tornen som väntar på framtida användning.

Murarna

De nya murarna är med stor hantverksskicklighet uppförda på de gamla grundläggningarna och är byggda av granit från östgötabygden och kalksten från återanvända murar och Borghamns stenbrott. Skyttegångsmurarna är dessutom täckta med handslaget tegel efter förlagor som hittades vid utgrävningarna.

Den branta grässlätten ner mot vallgraven har en lutning av 45 grader och den sakkunnige vet att jord och gräs rasar redan vid 37 graders lutning. Detta har vållat åtskilliga bekymmer. Nu ligger stödjande konsoler, tillverkade av återvunnen plast, under gräsytan och håller den på plats.

Vallarna

Utredningsarbetet påbörjades under 1994 då regeringen anslog medel för utbyggnad av vallarna. Under hösten samma år startade programarbetet. De arkeologiska utgrävningarna gjordes under 1996. I juni förändrades förutsättningarna för projektet då landsarkivet av ekonomiska skäl inte kunde hyra alla de tänkta lokalerna. Programarbetet fick ta en ny vändning speciellt med avseende på den västra vallen. Detta arbete slutfördes under våren 1996. Samma år sade regeringen ja till projektet och projekteringen påbörjades efter sommaren. I maj 1997 togs första spadtaget och i oktober började man gjuta det första valvet. Med den kloka insikten hos dåvarande arbetsledningen gjordes arbetena med forcing under sensommaren 1997.

Arbetet har pågått under tre somrar

Visionen har blivit verklighet. Den återuppförda slottsvallen knyter samman slottsanläggningens delar till en arkitektonisk och rumslig helhet.

när resten av Sverige har haft semester. Det betyder att grundläggningen pågick som bäst under sommarmånaderna och klarade sig undan höstrusk och lervälling. Stenarbetena har gjorts utan inverkan av frosten och sist men inte minst har ett intensivt markarbete pågått med grässlätten mot vallen den senaste sommaren.

Ovanför arkiven har betongvalven varit övertäckta och avfuktningssagregat har möjliggjort inflyttning för arkivet i ett tidigt skede.

Ekonomisk överblick

Hur kostnadsberäknar man något som aldrig har byggts tidigare? Det går egentligen inte, utan att man tänker sig in i hur man ska utföra arbetena. Det speciellt svåra var att beräkna och förstå produktionstekniken och därmed kostnaden för valven. Att kostnadsberäkna de omfattande stenarbetena och

den komplicerade grässlätten på val-len har också varit svårt.

Vid en jämförelse mellan vad det kostat och de kalkylerade kostnaderna, så stämmer de relativt väl med varandra. De ökade kostnaderna för projektet har framförallt bestått av finansierade programändringar som till exempel att anpassa den västra vallen för publika ändamål och att renovera den östra vallens grässlänt.

Vid ett möte med arkeologerna visade det sig att man inte hade gjort någon så stor medeltida utgrävning tidigare. Kostnaden och tidsberäkningen översteg därför vida vad som var tänkt. Efter ekonomiskt stöd från regeringen med 15 miljoner kronor kunde de arkeologiska arbetena starta.

Mycket för pengarna

Vad är kvalitet? Det är att få detaljerad kunskap om hur en medeltida befolk-

ning levde innan slottet anlades. Det är att få de rivna vallarna och tornen återuppbbyggda vid en av landets mäktigaste byggnadsverk från 1500-talet. Först nu kan man förstå hur försvarsanläggningen har fungerat. Anläggningen är i dag en kulturhistorisk och arkitektonisk helhet med intressant användning och spännande utvecklings-möjligheter.

Över projektet har en kamera vakat. Den har sedan byggtiden tittat ut från ett av slottets tornfönster och vid tiotiden varje dag tagit ett kort. De nya vallarna och tornen är ett levande dokument i sig men efter sig har projektet också lämnat många handlingar och dokument som kan vara till nytta när man i framtiden vill förstå hur visionen förvandlades till verklighet. ■

*Per-Anders Johansson
Projektledare vid Statens fastighetsverk
och ansvarig för Vadstenaprojektet.*

Vadstena-Akademien

Sedan 1964 bedriver Vadstena-Akademien en unik studie-, forsknings- och föreställningsverksamhet, som uppmärksammas både nationellt och internationellt. Genom framtagning av okända verk ur europeiska arkiv, källkritiskt översättningsarbete, överföring till modern notskrift, instrumentation med mera, levandegörs en del av vårt kulturhistoriska arv. Parallellt med det 'operaarkeologiska' arbetet får också unga tonsättare pröva sina idéer. Nytt och gammalt, forskning och utbildning möts. Resultatet blir spännande operaföreställningar på Vadstena slott och på Vadstena gamla teater. Dessa

har många gånger sänts i radio och tv. Gästspel har gjorts i ett tiotal länder och hittills har 35 äldre operaverk och 15 nyskrivna uppförts i Vadstena.

Inom Vadstena-Akademiens ram arbetar konstnärer, forskare, scentekniker, musikstuderande och andra ungdomar som får praktisera i det femtontal olika yrken som ingår i en musikteaterproduktion. De historiska miljöerna inspirerar både de medverkande i föreställningarna och publiken som alltid är fulltalig. ■

Astrid Lande
Verksamhetsansvarig för
Vadstena-Akademien.

Vadstena-Akademiens uppsättning av operan Tokfurstens baserar sig på Elgard Jonssons självbiografiska bok om livet som mentalpatient i Vadstena.

Prenumerera på
SFV KulturVärden

Mot en expeditions- och portoavgift på 200 kronor får du fyra nummer av SFV KulturVärden.

Ring 08-696 70 00 och beställ din prenumeration.